

Keşfü'z-Zunûn'da Kur'an İlimlerinden Bazılarına Dair Te'lifler ve Müellifler

Compilations and Authors on Some of The Qur'an's Sciences in Kashf
al-Zunûn

Mustafa KAYHAN

Doç. Dr. Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir ABD
Assistant Prof. Gumushane University Faculty of Theology, Tafsir
Department
Gumushane, Turkey

m61kayhan@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0003-1817 6322

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 10 Ekim / October 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 24 Aralık / December 2021

DOI: 10.53683/gifad.1015475

Atf / Citation: Kayhan, Mustafa. "Keşfü'z-Zunûn'da Kur'an İlimlerinden Bazılarına Dair Te'lifler ve Müellifler / Books and Authors on Some of The Qur'an's Sciences in Kashf Al-Zunûn" *Gıfad: Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi / The Journal of Gumushane University Faculty of Theology*,11/21 (Ocak/January 2022/2):106-143DOI: 10.53683/gifad.1015475

İntihal: Bu makale, özel bir yazılım ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by a special software. No plagiarism detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/tr/pub/gifad>

Mail: ilahiyatdergi@gumushane.edu.tr

Copyright© Published by Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /Gumushane University, Faculty of Theology, Gümüşhane, 29000 Turkey. Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

Kur'ân ilimleri ya da ulûmu'l-Kur'ân, tefsire katkı veren çalışma alanlarından sayılmıştır. İlgili ilimler, Kur'ân'ın açıklanmasında ve tefsirin daha nesnel ve objektif olmasında önemli etkiler hâsıl etmiştir. Bu bağlamda Kâtib Çelebî (ö. 1067/1637), yazdığı ansiklopedik eserde ulûmu'l-Kur'ân konularına, o mevezuda yazan müelliflere ve onların yazdığı eserlere temas etmiştir. Bu açıdan Keşfü'z-zunûn bir bilimler ansiklopedisi değerini elde etmiştir. Adı geçen ansiklopedide ulûmu'l-Kur'ân'a dair oldukça fazla bilgiler verilmiştir. Çalışmayla Çelebî'nin eserinin her tarafına dağılmış durumda olan Kur'ân ilimleriyle ilgili konulara ve konuda yazanlara ve onların kitaplarına dair bilgiler bir araya getirilmiştir. Çelebî'nin ilimler ansiklopedisi eseri, Kur'ân ilimlerinde yazan müellifler ve yazdıkları te'lifler açısından incelenmiş ve hiçbir bilginin gözden kaçırılmamasına özen gösterilmiştir. Elde edilen verilerin Osmanlı döneminde Kur'ân ilimlerindeki çalışmaların ortaya çıkarılmasını ve değerlendirilmesini mümkün kılmıştır. Böylece ilgili konuda araştırma yapacak olanlara yeni ufuklar açılacağı düşünülmüştür. Çalışmada Osmanlı kültür tarihini araştıranlar için önemli bilgiler derlenmiştir. Makalede analiz, sentez, tümevarım ve tümdengelim gibi değişik metotlardan yararlanılmıştır.*

Anahtar Kelimeler: Kâtib Çelebî, Keşfü'z-Zunûn, Ulûmu'l-Kur'ân, Ulûmu'l-Kur'ân Müellifleri, Ulûmu'l-Kur'ân Müellifâtı.

Abstract

Sciences about the Qur'an or in other words, Ulûmu'l-Qur'an had been considered as the fields of study that make a positive contribution to the science of tafsir. These sciences had had important effects in the explanation of the Qur'an and in making the tafsir more objective. In this context, Chalabi had touched upon the issues related to Quranic sciences, the authors who wrote on that subject and the works written by them in his encyclopedic work. In this respect, Kashf al-Zunûn had achieved the value of an encyclopedia of sciences. In this encyclopedia of Chalabi, a great deal of information had been given about the sciences of the Qur'an. With this study, information on the subjects related to the Quranic sciences, which are scattered all over Chalabi's work, and the information about the writers on this subject and their books had been brought together. Chalabi's encyclopedia of sciences had been scrutinized in terms of the authors and the works they wrote in the Quranic sciences and care had been taken not to overlook any information. The data obtained made it

---

* Bu çalışma, 6-7 Ekim 2021 tarihlerinde düzenlenen İslâm Medeniyetinin Keşfi III. Uluslararası Kâtib Çelebi Sempozyumu'nda sunulmuş, görülen lüzum üzerine yeniden ele alınmış ve sadece ulûmu'l-Kur'ân konularına tahsis edilmiştir.

possible to reveal and evaluate the studies on the Quranic sciences in the Ottoman period. Thus, it had been thought that new horizons will be opened for those who will do research on this subject. In this study, important information had been compiled for those who research the Ottoman cultural history. Different methods such as analysis, synthesis, evaluation, induction and deduction were used in the article.

Keywords: *Kâtib Chalabi, Kashf al-Zunûn, Quranic Sciences, Authors of Quranic Sciences, Literature of Quranic Studies.*

Extended Summary

The religion of Islam had sent as a religion which has possessed theoretical and practical environment. In that respect, the revelation had formed theoretical frame of Islam and the Sunnah had showed its practical implementation. Religious rules which had determined by God had been realized by the Prophet Muhammad (peace be upon him) with God's order and wish. All of the other implementations and facades of Islam had been fed by these two origins as the Qur'ân and the Sunnah with the one side and absolutely. All of the sciences of Islam and the scholars who have been fed by these sciences had applied to these sources definitely. All of developed applications had continued from the beginning of the period of the Prophet and had been determined while writing down after all. Among the achieved determinations a huge corpus had been collected for the sciences of the Qur'ân. The studies of making a collection of this corpus and considering it completely had been made in different times and aspects and subjects but none of them could be successful as Chalabî's work naming Kashfu'z-Zunûn in the place of encyclopaedic, alphabetical and scientific corpus. This main reason and these kind of other causes had necessitated to search on this work of huge information collection. The same reasons had entailed to investigate the content of the work in the context of the sciences definitely. In this article, the studies of 'Ulûm al-Qur'ân, the writers and the subjects had been tried to collect in this work.

The sciences of the Qur'ân or 'Ulûm al-Qur'ân had been accepted as a science which contributes the science of the exegesis of the Qur'ân excessively. These sciences had been considered as vital and important to be understood, transmitted the Qur'ân to large masses and explained correctly. In addition, they had been detected in being of the explanation of the Qur'ân meaning the commentary and exegesis of the Qur'ân more practical and objective advantageously. In this context, Kâtib al-Chalabî (d. 1067/1637) had dealt with the subjects of 'Ulûm al-Qur'ân, the writers in that field and their works in a wide framework in his encyclopaedic work. In this respect, Kashfu'z-Zunûn

had gained the feature of being the encyclopedia of the sciences. A lot of information on 'Ulûm al-Qur'ân had taken a huge place in this encyclopedia of the sciences. In this study, information on the subjects of the sciences of the Qur'ân in the work of Chalabî, the writers in that field and their works had been collected. The encyclopaedic work of the sciences which is written by Kâtib al-Chalabî had been examined in terms of the writers in the sciences of the Qur'ân and their writings and reconciliations and had been elaborated to not miss any topic and information. The achieved data had enabled to reveal the works in the sciences of the Qur'ân in both the history of Islam and the period of the Ottomans. In this manner, it is thought that this and this kind of studies will show new frontiers for the researches about this work and its content. Additionally, important information had been collected for the researches on history of the Ottoman culture.

'Ulûm al-Qur'ân had showed how to understand the Qur'ân in many directions while having strong relation and connection with the Qur'ân. These efforts intended for this had continued during the Islamic history. Moreover, the writers who were writing on one topic had summarized the previous writings and works on that topic first. This situation had come into question as conceptual framework at the present time. In this context, Kâtib al-Chalabî who had lived in the seventeenth century had compiled a book in the degree of the encyclopedia of the sciences. In this work, the writer had mentioned about many works, their contents, writers on the sciences of the Qur'ân alphabetically. Kâtib al-Chalabî who had named this work as Kashfu'z-Zunûn had compiled information about 'Ulûm al-Qur'ân in every paper or matter of this work alphabetically but he had not done it in terms of the sciences. In this study, the data that he had possessed had been completed in the context of 'Ulûm al-Qur'ân. Thus, taking advantage of this work in question had become easier. In addition, it is understood that the existense of this kind of study is unique and first in its field. Forasmuch, this kind of research in that value and meaning had not been done in the sciences of the Qur'ân and other kinds of the sciences previously.

In this article, the examinations, the works, their writers on some subjects of 'Ulûm al-Qur'ân that Kâtib al-Chalabî had mentioned in his work naming Kashfu'z-Zunûn had been examined. Approximately thirty subjects on 'Ulûm al-Qur'ân had been investigated in this research. The other sciences of the Qur'ân had been left to the other research and researcher. Thus, it had been revealed that the existence of all topics of 'Ulûm al-Qur'ân, their writers and works in the work of Kâtib al-Chalabî is in the extent of the further side

of this article. Different works had been naturally mentioned in Kashfu'z-Zunûn. It is thought that the other subjects should have been dealt with the other researches because they are beyond of one article and this study in question. This encyclopaedic work of Kâtib al-Chalabî had deserved every kind of greetings and appreciations because it had transmitted important accumulation on the sciences and the data on 'Ulûm al-Qur'ân in the history of Islam at general side and in the Ottoman time at special side from the seventeenth century to this century. In addition, the belief of the compilation on this kind of work which had deserved prominent appreciations will deserve similar greetings and appreciations had been kept alive.

In this study, it had been determined that Kâtib al-Chalabî had specified the names of all of the works that he had achieved and seen in his work at the place and degree of encyclopedia of the sciences, their identification bracelet, their writers, the examinations if there could be any of it, the addendums and summaries. The data had deserved all kind of greetings and congratulations for the researchers about relevant to topic in a real sense. And also, Kâtib al-Chalabî had not hesitated to remark the writers, the identification bracelets, their sects, their recognition situation if there could be at the same time in his bibliographical work. In this sense, it had been determined that al-Chalabî had given a place to the date of death of the writers and scholars as the Hegira Calendar but in some situations he had not mentioned about the date of death of the writers. The works in Arabic, English and Persian languages had been specified when the usage of them is necessary. The idea, belief and opinion had been uttered that this encyclopaedic work of Kâtib al-Chalabî had deserved more researches and investigations all the time because it had given the level of the Ottoman culture and knowledge.

Giriş

İslam, teorik ve pratik çerçeveye sahip bir din olarak gönderilmiştir. Bu açıdan dinin temel kaynağı olan vahiy, İslam'ın teorik itarını çizmiş, sünnet de onun pratik olarak uygulamasını göstermiştir. Allah tarafından belirlenen dini kurallar, Hz. Muhammed (s.a.v) tarafından O'nun emriyle ve isteğiyle hayata uygulanmıştır. İslam'ın bütün diğer uygulamaları ya da cepheleri, bir şekliyle ve kesinlikle bu iki asıldan beslenmiştir. İslam'ın bütün ilimleri ve bu ilimlerden beslenen bütün âlimleri, mutlaka bu iki kaynağa başvurmuştur. Gelişen tüm uygulamalar, Hz. Nebi (s.a.v) döneminden itibaren başlayarak devam etmiş ve en nihayet yazıya geçirilerek tespit edilmiştir. Ulaşılan tespitler içerisinde Kur'ân ilimlerinin de bir hayli külliyyatı birikmiştir.

Bağdatlı İsmâil Paşa (1839-1920), Kâtib Çelebî'nin *Keşfü'z-Zunûn*'da eksik bıraktığı, değinmediği veya eserini yazdıktan sonra telif edilen eserlerin yer aldığı çok önemli bir zeyl yazmıştır. İsmâil Paşa, kitabına îzâhu'l-meknûn fî'z-zeyl alâ Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn adını vermiştir.¹

Ulûmu'l-Kur'an, zamanla gelişerek Kur'an ile temasını daha sıkı tutmuş ve bir bakıma onu anlamanın nasıl olması gerektiğini göstermiştir. Bu bağlamda Kâtib Çelebî, 17nci yüzyılda ilimler ansiklopedisi mesabesinde bir kitap telif etmiştir.² Bu kitaba *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* adını vermiştir.³ İlgili eserde yazar, Kur'an ilimlerine dair birçok eser ismine yer vermiş ve ulûmu'l-Kur'an konularının pek çoğuyla ilgili malumatı bir araya getirmiştir. Eser alfabetik yazıldığı için ulûmu'l-Kur'an'a dair bilgilere eserin her sayfasında rastlanır olmuştur. Çalışmada ilgili eserler ve yazarları bir araya getirilmiştir. Böylece söz konusu eserden yararlanmak daha da kolaylaştırılmıştır. Ayrıca böyle bir çalışmanın sahasında bir ilk olacağı da düşünülmüştür. Yapılan çalışma, sadece Çelebî'nin eserinde değindiği Kur'an ilimleri konularının, ilgili hususlarda yazılan eserlerin ve müelliflerin tanıtılmasını amaçlamıştır. O yüzden araştırmada adından söz edilen eserlerin matbu olup olmadığı, bugün bir nüshasının bulunup bulunmadığı ve günümüze kadar gelip gelmediği, araştırma kapsamında değerlendirilmemiştir.

1. Keşfü'z-Zunûn'da Ulûmu'l-Kur'an'a Dair Eserler ve Müellifleri

Kâtib Çelebî, aşağıda beyan edilen ilimlerin tefsir ilminin alt kollarından olduğunu belirtmiştir. Mekî ve medenî ilmi ve onunla yakından alakalı hazarî ve seferî, neharî ve leylî, sayfî ve şitâî, firâşî ve nevmî, arzî ve semâî, ilk önce ve en son inenler, tekrar indirilen âyetler ilimlerini tefsir ilminin alt kollarından kabul etmiştir. Yine nüzûlünden sonra hükmü geriye bırakılan ve hükmünden sonraya inişi tehir edilen âyetler, parça parça ve toptan inen âyetler, melekler eşliğinde tümünden veya bir parçası daha sonra inen âyetler ilmi de tefsir ilminin alt dallarından olarak tadat etmiştir. Ayrıca kimi elçilerle ilgili olarak veya olmayarak inenler ve Kur'an'ın inzâl meselesi

¹ Hulusi Kılıç, "Bağdatlı İsmâil Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/447-448.

² Kâtib Çelebî hakkında bilgi için bk. Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, Thk. Seyyid Şihâbüddin en-Necefi, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, trs, 1/13-18; Orhan Şaik Gökyay, "Kâtib Çelebî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/36-40.

³ Keşfü'z-zunûn hakkında bilgi için bkz. İlhan Kutluer, "Keşfü'z-Zunûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/321-322.

de tefsirin alt dallarından sayılmıştır. Kur'ân'ın ve sûrelerinin isimleri, Kur'ân'ın cem ve tertip edilmesi, Kur'ân'ın sûre, âyet, kelime ve harflerinin sayılması, Kur'ân'ı ilk ezberleyenlerin ve ravilerinin bilinmesi tefsirin alt kısımlarından addedilmiştir.⁴

Bir de müellifin beyan ettiğine göre âli ve nâzil isnada sahip vahiyler ilmi, meşhur ve mütevatir ilmi, lafzen bitişik ama manen ayrı olanları beyan ilmi, imâle ve feth ilmi, idğam ve izhar ilmi, iklab ve ihfa ilmi, medd ve kasır ilmi ve hemzenin tahfifi ilmi, tefsir ilminin alt dalları arasında telakki edilmiştir. Kur'ân'ı ezberleme ilmi, Kur'ân'ı okuma ve okuyanın adabı ilmi, iktibasın cevazı ilmi, hicazlıların dilinden başka dilde inen ve arabça dışındaki dillerden alınan kelimeleri içinde barındıran vahiyler ilmi de yine tefsir ilminin alt kollarından kabul edilmiştir. En nihâyet müfessirin ihtiyaç hissedeceği edatlar ilmi, Kur'ân'ın mükeddemleri ve muahharları ilmi, hâs ve âm lafızlar ilmi, nâsîh ve mensûh ilmi, müşkilü'l-Kur'ân ilmi, Kur'ân'ın mutlakları ve mukayyedleri ilmi, Kur'ân'ın mantû ve mefhumu ilmi de yine tefsirin alt kollarından sayılmıştır.⁵

Yine Çelebî, Kur'ân'daki muhatap türleri ilmini, Kur'ân'ın hakikatleri ve mecâzları ilmini, Kur'ân'ın teşbihleri ve istiâreleri ilmini, Kur'ân'ın kinâyeleri ve ta'rizleri ilmini, hasr ve ihtisas ilmini, icâz ve idnab ilmini, haber ve inşâ ilmini, bedâiu'l-Kur'ân ilmini, âyetlerin fasılları ilmini de tefsirin alt dallarından saymıştır. Yine o, sûrelerin sonları ilmini, âyet ve sûrelerin münasebetleri ilmini, i'câzu'l-Kur'ân ilmini, Kur'ân'dan çıkarılan hükümler ilmini, Kur'ân'da geçen lakab, künye ve isimler ilmini, mübhemâtü'l-Kur'ân, efzalu'l-Kur'ân, fâzılu'l-Kur'ân, mersûmu'l-hat ve yazım adabı ilmini de tefsirin alt kollarından saymıştır. Ayrıca o, Kur'ân'ın tefsiri, te'vîli ve üstünlüğünü beyan ilmi, müfessirin şartları ve müfessirin adabı ilmi, garâibu't-tefsir ilmi, tabakâtü'l-müfessirin ilmi, harflerin hususiyetleri ilmi gibi ilimleri de tefsirin alt kısımlarından addedmiştir.⁶

Aynı zamanda müellif, harflerin ve isimlerin tasrihi ilmi, zulmâniyet ve nurâniyet ilmi, ismi azam ile tasarruf ilmi, kesr ve bast ilmi, cıfr ve câmia ilmi, Kur'ân'a yönelik eleştirileri reddetme ilmi gibi bilimlerini de tefsirden kabul etmiştir.⁷ Çelebî, tefsir ilimlerine ve ulûmu'l-Kur'ân'a dair özel eserlerden de ansiklopedik çalışmasında söz etmiştir. Bibliyografik eserinde Çelebî, ulûmu'l-Kur'ân konusundaki ilk eser Zerkeşî'yi (ö. 794/1392) ve 47 nevini ya

⁴ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/16.

⁵ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/16.

⁶ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/16.

⁷ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/17.

da Süyûtî'yi (ö. 911/1505) ve 81 başlığı esas aldığı anlaşılmıştır. Ancak Kâtib Çelebî'nin ulûmu'l-Kur'an konularını tefsirin alt dalları arasında sayması, bazı bilginler tarafından eleştirilmiştir.⁸

2. Evâilu Süveri'l-Kur'an İlmi

Çelebî, *evâilu süveri'l-Kur'an* ilmini (أوائل سور القرآن) tefsir ilminin bir alt bölümü olarak değerlendirmiştir.⁹ Müellif, *el-mebâdiu ve'l-gāyât fi esrâri'l-hurûf ve'l-mükevvenât ve'l-esmâ ve'd-deavât* (المبادئ والغايات في أسرار الحروف المكنونات والأسماء والدعوات) adıyla yazılmış bir başka eserden de bahsetmiştir. Eserin, hicrî 638'de vefat eden Muhyeddin Ali b. Arabî tarafından yazıldığı belirtilmiştir. Yine Keşfü'z-Zunûn'da kitabın oldukça basit olarak yazıldığı ve *el-fethu'l-fâsî fimâ tezammenehû hurûfu'l-mu'cem mine'l-acâib ve'l-âyyât* (الفتح الفاسي فيما تتضمنه حروف المعجم من العجائب والآيات) adıyla da anıldığı dile getirilmiştir. Yazar, sûrelerin başlarında bulunan hurûf-i mukatta'alarını incelemiştir. Bunların tekrarlarıyla birlikte 70 küsur harften oluştuğunu açıklamıştır. Tekrarsız olarak ise bunların 14 harften teşkil edildiğine işaret etmiştir. İlâveten malum harflerin de 29 sûrenin başında yer aldığına temas etmiştir.¹⁰ Çelebî'nin bibliyografik eserinde *evâilu süveri'l-Kur'an* ilmiyle ilgili bazı bilgiler takdim edilmiştir. Çelebî, *evâilu süveri'l-Kur'an* ilminde iki müellifin eserinden bahsetmiştir.

3. Tenzihu'l-Kur'an İlmi

Çelebî, *tenzihu'l-Kur'an* ilmini (تنزيه القرآن) tefsir ilminin bir alt bölümü olarak değerlendirmiştir.¹¹ İlgili konuda eser veren ulemâdan bahsetmiş ve *tenzihu'l-Kur'an* (تنزيه القرآن) konusunu irdelemiştir.¹² Yazar, eserlerin müellifleri, eserlerini ve içeriklerini kısmen tanıtmıştır. Çelebî, ansiklopedik eserinde *tenzihu'l-Kur'an ammâ lâyeliku bi'l-beyân* (تنزيه القرآن عما لا يليق بالبيان) adıyla bir başka esere daha dikkatleri çekmiştir. Müellif, eserin hicrî 592'de vefat eden Kadıyyu'l-Cemâa Ahmed b. Abdurrahman el-Lehmâ tarafından yazıldığını

⁸ Muhsin Demirci, *Tefsir usûlü* (İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2017), 147.

⁹ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/16-17.

¹⁰ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1579. Evâilu süveri'l-Kur'an ilmi için bk. Bedreddin Muhammed b. Abdullah Zerkeşî, *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'an*, thk. Ebu'l-Fazl et-Dimyâti (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2006), 117-128.

¹¹ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/16-17.

¹² Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/461.

belirtmiştir. Nahiv bilgini İbnü'l-Hurūf, bu müellife bir reddiye yazmıştır. Bunları, *tenzihu eimmeti'n-nahv ammā nūsibe ileyhim mine'l-hata' ve's-sehv* تنزيه (تنزيه) adıyla yazdığı eserde bir araya getirmiştir.¹³ Böylece Çelebî'nin *tenzihu'l-Kur'an* ilminde üç müellifin eserinden söz ettiği anlaşılmıştır.

4. Mübhemätü'l-Kur'an İlmî

Çelebî, *mübhemätü'l-Kur'an* ilmini (علم مبهمات القرآن) tefsirin alt kısımlarından saymıştır.¹⁴ Aslında bu ilmi, ilgili mevzuda yazan pek çok bilgin, Kur'an ilimleri içerisinde değerlendirmiş ve tefsirin bir alt dalı olarak görmemiştir. Çelebî, malum eserinde bu konuda yazan bilginlere ve eserlerine temas etmiştir. Fakat bir başka yerde Çelebî, bu ilim için Ebü'l-Hayr'dan bir aktarımda bulunmuştur. Adı geçen âlim, mübhemât ilminin dayanağının sadece nakil olduğunu ve dirayetin bir payının bulunmadığını açıklamıştır. Ebü'l-Hayr, sözlerine Kur'an'da mübhemelerin olmasının bazı gerekçeleri ve hikmetleri olduğunu söyleyerek sözlerine devam etmiştir. Peşinden mübhemâtın Kur'an'da bulunma sebepleri üzerinde durmuştur.¹⁵ Çelebî'nin *Keşfü'z-zunûn* adlı ilgili eserinde mübhemätü'l-Kur'an ilmiyle alakalı altı esere işaret ettiği görülmüştür. Bunlara aşağıda tek tek temas edilmiştir.

4.1. Mübhemätü'l-Kur'an

Çelebî, *Keşfü'z-zunûn* adlı eserinde *mübhemätü'l-Kur'an* (مبهمات القرآن) adıyla bir eserden söz etmiştir. Çelebî, eserin Süheylî tarafından kaleme alındığını ifade etmiştir. Yine o, İbn Asâkir ve Kadı Bedreddin b. Cemâa'nın da bu konuda aynı ya da benzer adlarla yazdıkları birer eserleri olduğunu açıklamıştır. Aynı zamanda Süyütî'nin de bir kitabı olduğunu, başkaca bazı ilâvelerle mezkûr kitaplardaki faydalı bilgileri bir araya getirdiğini ve en nihâyet bunları el-itkân'a yerleştirdiğini beyan etmiştir.¹⁶

4.2. Müfehhamätü'l-akrân fî mübhemäti'l-Kur'an

¹³ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/495.

¹⁴ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/16-17.

¹⁵ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1583. Mübhemätü'l-Kur'an ilmi için bk. Celâleddin Abdurrahmân Süyütî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim (Beirut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2011), 3/800-814; Zerkeşî, *el-Burhân*, 111-116.

¹⁶ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1583.

Çelebî, *Keşfü'z-zunûn'da müfehhamätü'l-akrân fî mübhemâti'l-Kur'ân* (مفحمت الأقران في مبهمات القرآن) adıyla yazılmış muhtasar bir eserden bahsetmiştir. Çelebî, eserin hicrî 911'de vefat eden Celaleddin b. Ebû Bekr es-Süyûtî'ye ait olduğunu beyan etmiştir. Yazar, eserine (أما بعد حمدا لله على ما منح من الإلهام... الخ) cümlesiyle giriş yapmıştır. Eserde bazı tanımlara, bilgilere ve açıklamalara yer vermiştir. Ayrıca es-Süyûtî'nin, Süheylî'nin eserindeki tanımları kitabında tasnif ettiği, öğrencisinin öğrencilerinden İbn Asâkir'in buna bir zeyl yazdığı da belirtilmiştir. İbn Asâkir, bu zeyline *et-tekmîl ve'l-itmâm* (التكميل والإتمام) adını vermiştir. Kadı Bedreddin b. Cemâa, ilgili eserlerdeki bilgileri, *et-tıbyân* (التبيان) adını verdiği bir eserde toplamıştır.¹⁷ Çelebî'nin *Keşfü'z-zunûn'*unda yapılan detaylı aramada İbn Asâkir'in beyan edilen eseri bulunamamıştır.

4.3. et-Tıbyân fî mübhemâti'l-Kur'ân

Çelebî, eserinde İbn Cemâa'nın *et-tıbyân fî mübhemâti'l-Kur'ân* (التبيان في مبهمات القرآن) adıyla bir eser yazdığına işaret etmiştir.¹⁸ Bir önceki başlıkta adı geçen eserden kısmen söz edilmiştir.¹⁹

4.4. el-Ahkâm libeyâni mâfi'l-Kur'ân mine'l-ibhâm

Çelebî, *Keşfü'z-zunûn'da el-ahkâm libeyâni mâfi'l-Kur'ân mine'l-ibhâm* (الأحكام لبيان ما في القرآن من الإبهام) adıyla kaleme alınmış bir esere dikkat çekmiştir. Müellif, eserin Şahâbeddin Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî'ye ait olduğunu ifade etmiştir.²⁰ Çelebî, ilimler ansiklopedisinde esere ve yazarına gerektiği kadar temas ettiği anlaşılmuştur.

4.5. el-Beyân fîmâ übhime mine'l-esmâ fi'l-Kur'ân

Çelebî, eserinde *el-beyân fîmâ übhime mine'l-esmâ fi'l-Kur'ân* (البيان فيما أجهم) (من الأسماء في القرآن) adıyla yazılan eserin, hicrî 617'de vefat eden Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed ez-Zührî tarafından yazıldığını açıklamıştır.²¹ Beyan edilen kitabın müellifi, Kur'an'da yer alan mübhem isimleri, bu eserde açıklamayı hedeflemiştir.

¹⁷ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1771.

¹⁸ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/341.

¹⁹ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1771.

²⁰ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/21.

²¹ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/263.

4.6. et-Ta'rîf ve'l-İ'lâm fîme Übhime fi'l-Kur'ân mine'l-Esmâ' ve'l-E'lâm

Çelebî, kitabında *et-ta'rîf ve'l-i'lâm fîme übhime fi'l-kur'ân mine'l-esmâ' ve'l-e'lâm* (التعريف والإعلام فيهم في القرآن من الأسماء والأعلام) adıyla muhtasar bir eserin yazıldığına işaret etmiştir. Eser, hicrî 581'de vefat eden Endülüslü Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah es-Süheyli tarafından yazılmıştır. Yazar kitabına (الحمد لله الذي علم آدم الأسماء... الخ) cümlesiyle başlamıştır. Çelebî, es-Süheyli'nin ism-i âlem olduğu halde Kur'ân'da ismi açıkça zikredilmeyen isimleri belirlemeye çalıştığını söylemiştir. O nedenle ism-i âlemlerin haberlerin nakli sırasında adlarının konulduğu belirtmiştir. Çelebî, hicrî 636'da vefat eden Muhammed b. Ali b. Muhammed en-Nablûsî'nin adı geçen eser üzerine bir müstedrek yazdığından bahsetmiştir. Yine hicrî 715'te İbn Asâkir diye maruf olan Muhammed b. Ali b. Hıdr el-Ğirnâti'nin esere bir zeyl yazdığı açıklanmıştır. İbn Asâkir'in esere *et-tekmîl ve'l-itmâm* (التكميل والإتمام) ismini verdiği beyan edilmiştir. Anılan iki eseri, Bedreddin b. Cemâa bir kitapta toplamış ve *et-tibyân* (التبيان) adını eserie vermiştir.²²

5. Münâsebetü'l-Ây ve's-Süver İlmi

Çelebî, *münâsebetü'l-ây ve's-süver* ilmini (علم مناسبة الآيات والسور) tefsirin alt kısımlarından saymıştır. Çelebî, müfessirin bu ilme çok ihtiyaç duyacağını açıklamıştır.²³ Ayrıca bu ilme tenâsübu'l-ây ve's-süver de denilmiştir. Çelebî, bir başka yerde bu ilme, ilmu müasebâti'l-ây ve's-süver adını vermiştir.²⁴ İlgili konudaki eserler ve müellifleri, aşağıda sıralanmıştır. Bahsi geçen ilim dalı, diğer ulûmu'l-Kur'ân bilimlerine göre çok daha sonraları teşekkül etmiştir. Çelebî, *münâsebetü'l-ây ve's-süver* ilminde beş eserden ve meülliflerinden bahis açmıştır. Süyüti ve Zerkeşi eserlerinde bu ilme yer vermişlerdir. Aslında bu ilim, sürekli tertip üzerinden uygulana gelmiştir. Oysa bu ilmin bir de nüzül sırasına göre yeniden inşâ edilmesinin bazı yararları olacağı mülahaza edilmiştir. Böyle bir çalışmanın yapılması bu makale vasıtasıyla tarafımızdan araştırmacılara önerilmiştir.

5.1. Nazmü'd-Dürer fî Tenâsübi'l-Ây ve's-Süver

²² Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/421.

²³ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/16-17.

²⁴ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1829. Münâsebatü'l-ây ve's-süver ilmi için bk. Süyüti, *et-İtkân*, 3/724-736; Zerkeşi, *el-Burhân*, 36-49.

Çelebî, hicrî 885 yılında vefat eden Bikâî'nin tefsire dair yazdığı eserin, aslında tefsirden daha ziyade, âyet ve sûreler arasındaki münasebetleri ele aldığını söylemiştir. Yazarın bu tefsire *nazmü'd-dürer fi tenäsübi'l-ây ve's-süver* (نظم الدرر في تناسب الآي والسور) adını verdiğini ifade etmiştir. Malum tefsirin, âyetler ve sûreler arasındaki münasebetler konusunda çok meşhur olduğunu dile getirmiştir. Çelebî, beyan edilen esere ve müellifine, alfabetik eserinin nün maddesinde temas edileceğini beyan etmiştir. Çelebî, Bikâî'nin âyete'l-kürsî ile ilgili *el-fethu'l-kudsî* (الفتح القدسي) adında bir çalışmasının daha olduğunu vurgulamıştır. Eserin, fâ harfinde ele alınacağını açıklamıştır.²⁵

5.2. Tenäsuku'd-Dürer fi Tenäsübi's-Süver

Çelebî, eserinde Celaleddin es-Süyüti'nin *tenäsuku'd-dürer fi tenäsübi's-süver* (تناسق الدرر في تناسب السور) adıyla bir eser yazdığını dile getirmiştir. Müellif, bu konuyu aynı zamanda el-itkân adlı eserinin 62nci babında zikretmiştir. Yazar, başka bir konuda telif ettiği *esrâru't-tenzîl* adlı eserinin bu konuya tahsis edildiği de sözlerine eklemiştir. Daha sonra sûrelerle ilgili münâsebetleri bir cüzde özetlediğini ve adını da *tenäsuku'd-dürer fi tenäsübi's-süver* (تناسق الدرر في تناسب السور) koyduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda münâsebet ilminin, çok değerli bir ilim olduğunu ve müfessirlerin de bu ilme gereken özeni gösterdiklerini ifade etmiştir. Ama çok hassas ve belirsiz olması hasebiyle müfessirlerin gösterdiği özenin çok az olduğunu da anti parantez dile getirmiştir. İlgili sahada Fahreddin Râzî'nin çok yüksek bir payı olduğunu ifadelerine dökmüştür.²⁶

5.3. el-Burhân fi Tenäsübi's-Süveri'l-Kur'ân

Çelebi, malum eserinde hicrî 708'de vefat eden Ahmed b. İbrahim İbnü'z-Zübeyr el-Ğırnâti'nin *el-burhân fi tenäsübi's-süveri'l-Kur'ân* (البرهان في تناسب سور القرآن) adıyla bir eser yazdığını beyan etmiştir. Yazar, eserinde her sûrenin bir öncekiyle olan münasebetini ele almıştır.²⁷ Yine başka bir yerde yazar, *el-burhân fi tenäsübi's-süver* (البرهان في تناسب السور) adıyla başka bir eserden söz etmiştir, fakat eserin yazarını belirtmemiştir.²⁸ Yine başka bir yerde, ileride yer verileceğini belirttiği bir eserden *katru'd-dürer fi şerhi nüzümü'd-*

²⁵ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/444.

²⁶ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/485.

²⁷ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/241.

²⁸ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/435.

dürer (نظم الدرر في شرح نظم الدرر) adıyla yazılmış bir şerhten söz etmiştir. Ancak Çelebî, ileride bunu zikretmeyi unutmuş ve yer vermemiştir.²⁹

5.4. Nazmü'd-Dürer fî Tenāsübi'l-Āy ve's-Süver

Çelebi, *nazmü'd-dürer fî tenāsübi'l-āy ve's-süver* (نظم الدرر في تناسب الآي والسور) adlı eserin, tefsirle alakalı olduğunu beyan etmiştir. Eseri, Burhaneddin el-Bikāi'nin telif ettiğini belirtmiştir. Bunun, daha önce benzeri yazılmamış çok önemli ve kaliteli bir kitap olduğunu belirtmiştir. Yazar, bu kitabında akılları durduracak kadar önemli Kur'ân sırlarını toplamıştır. Müellif, kitabının sonunda eserini hicrî 875'te tamamladığını bildirmiştir. Aslında eserini hicrî 861 yılının şaban ayında yazmaya başladığını ve böylece eserin tamamlanmasının 14 seneyi bulduğunu söylemiştir... Ardından sırasıyla *mesâidü'n-nazar fî'l-işrâf alâ mekâsidi's-süver* (مصاعد النظر في الإشراف على مقاصد السور), *el-akvâlü'l-kavîme fî hükmi'n-nakl mine'l-kütübi'l-kadîme* (الأقوال القويمة في حكم النقل من الكتب القديمة) adlı eserlerini telif etmiştir.³⁰

5.5. Mesâidü'n-Nazar li'l-İşrâf alâ Mekâsidi's-Süver

Çelebi, eserinde *mesâidü'n-nazar li'l-işrâf alâ mekâsidi's-süver* (مصاعد النظر) adıyla bir eser yazıldığını beyan etmiştir. Eserin, Burhaneddin el-Bikāi tarafından kaleme alındığına işaret etmiştir. Müellif, aslında esere *el-maksadü'l-esmâ fî mutâbakati ismi külli suretin lil-müsemma* (المقصد المقصد للإشراف على مقاصد السور) adıyla bir eser yazıldığını beyan etmiştir. Müellif, aslında esere *el-maksadü'l-esmâ fî mutâbakati ismi külli suretin lil-müsemma* (المقصد المقصد للإشراف على مقاصد السور) adıyla bir eser yazıldığını beyan etmiştir. Yazarın eserine (الحمد لله الذي أعلم سور الكتاب... الخ) cümlesiyle başladığı söylenmiştir. Çelebî, *el-bahru'l-ubâb* (البحر العباب) gibi eserlerde bulunmayan hususlara yazarın ilgili eserde yer verdiğini ifade etmiştir. Eser, küçük bir cild olarak tamamlanmıştır.³¹

6. Fevâtihu's-Süver ve Fevâsilü'l-Āy İlimi

Çelebî, *fevâtihu's-süver ve fevâsilü'l-āy* (فواتح السور) ilmini tefsirin alt kısımlarından saymıştır. Bahsedilen ilme tefsirde çok ihtiyaç duyulacağını belirtmiştir.³² İlgili ilim dalının tefsir ve Kur'ân ilimleri içersinde önemli bir yeri her zaman olmuştur. Çelebî, mütena eserinde adı geçen konudaki

²⁹ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1351.

³⁰ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1961.

³¹ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/16-17.

³² Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1705.

yazarları ve eserlerini vermeyi ilke edinmiştir. Müellif, *fevâsılu'l-ây* ilmini (علم (فواصل الآي) tefsirin alt kısımlarından saymıştır.³³ Âyetlerin fasılları ve sûrelerin girişleriyle ilgili ilimler, ulûmu'l-Kur'ân açısından değerli ilimler olarak telakki edilmiştir. İlgili ilimlere ait pekçok eser yazılmış ve birçok bilgin de kalem oynatmıştır. Çelebî'nin *fevâtihu's-süver ve fevâsılu'l-ây* konusunda beş esere yer verdiği tespit edilmiştir.

Miftâhu's-Saâde adlı eserde Taşköprüzâde, şiirdeki kafiyede ve paragraftaki seci'de olduğu gibi, her âyetin son harfine fâsıla denildiği belirtmiştir. Böylelikle fâsıllar ile âyet başları tefrik edilmiştir. Buna göre fâsıla, sonrasıyla ilişkisi olmayan ve tamamen birbirinden ayrık olana denilmiştir. Ayrılık durumu, bazen bir âyetin başı olabileceğini, bazen de başka bir şey olabileceğini dile getirmiştir. Oysa âyet başlarının, bazen ayrık olabileceği, bazen de ayrık olmayabileceği ifade edilmiştir.³⁴ Bir başka yerde Çelebî, bu hususa atfen *fevâsılu'l-ây* demiş ve hiçbir açıklama da yapmamıştır. Yine Çelebî, eserin bir başka yerinde *nazmu'l-cevâhir fî ruûsi'l-ây* (نظم الجواهر في رؤوس الآي) adıyla yazılmış bir eserden bahsetmiştir.³⁵

6.1. Merâsîdü'l-Metâli't-Tâli' fî Tenâsübi't-Metâli ve'l-Mekâti'

119

Çelebî, başlıkta beyan edilen eserin Celaleddin es-Süyûti tarafından yazıldığını söylemiştir. Müellif, eserine *merâsîdü'l-metâli't-tâli' fî tenâsübi't-metâli ve'l-mekâti'* (مراسد المطالع الطالع في تناسب المطالع والمقاطع) adını vermiştir. Aynı müellif, bir başka eseri olan *el-itkân*'da adı geçen eserini, süre başlangıç ve sonlarının münasebetleri hususunda yazdığını dile getirmiştir.³⁶

6.2. el-Havâtıru's-Sevânih fî Esrâri'l-Fevâtih

Çelebî, *Keşfü'z-Zunûn*'da *el-havâtıru's-sevânih fî esrâri'l-fevâtih* (الخواطر (السوانح في أسرار الفوائح) adlı bir eserin olduğunu açıklamıştır. *Esrâu'l-fevâtih* ifadesi, eserin sûrelerin girişleriyle ilgili olduğu göstermek için kullanılmıştır. Çelebî, eserin hicrî 654'te vefat eden Kayravanlı İbnu Ebî'l-İsbağ Abdülazim b. Abülvahid el-Mearrî tarafından kaleme alındığını beyan etmiştir.³⁷

³³ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/16-17. *Fevâtihu's-süver ve fevâsılu'l-ây* ilmi için bk. Süyûti, *et-İtkân*, 3/701-723; Zerkeşî, *el-Burhân*, 51-80.

³⁴ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1293.

³⁵ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1322.

³⁶ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1652.

³⁷ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/727.

6.3. Fevātihu's-Süver

Çelebî, bilimler ansiklopedisi adlı eserinde hicrî 505'te vefat eden Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazālî'nin *fevātihu's-süver* (فواتح السور) adıyla yazdığı bir eseri olduğunu dile getirmiştir.³⁸

6.4. Fevāsılu'l-Āyāt

Çelebî, *Keşfü'z-zunûn* adlı eserde *fevāsılu'l-āyāt* (فواصل الآيات) adlı bir eserden bahsetmiştir. Eserin, hicrî 710'da vefat eden hanbelî mezhebine mensup olan Süleyman b. Abdulkavî et-Tüfî'ye ait olduğu beyan edilmiştir.³⁹

6.5. Nazmu'l-Cevāhir

Çelebî, çağları aşan eserinde *nazmu'l-cevāhir* (نظم الجواهر) adıyla bir eserin var olduğunu açıklamıştır. Eser, âyet başlarıyla ilgili durumları anlatan bir kaside olarak yazılmıştır. Yazarı ise hicrî 786'da vefat eden Tâhir b. Arabşah el-İsbehânî olduğu açıklanmıştır.⁴⁰

7. İ'cāzu'l-Kur'ân İlmi

Çelebî, *i'cāzu'l-Kur'ân* ilmini (علم إعجاز القرآن) tefsirin alt kısımlarından saymıştır. Tefsirde *i'cāzu'l-Kur'ân* ilmine çok ihtiyaç duyulacağına işaret etmiştir.⁴¹ Çelebî, *i'cāzu'l-Kur'ân* ilminin, Ebü'l-Hayr'ın tefsir ilminin alt dallarından saydığını dile getirmiştir. İlave olarak yazar, ilgili konuda bazı bilginlerin eserler yazdıklarını söylemiştir. Bunlar arasından el-Hattâbî, er-Rummânî ve er-Râzî'yi tadat etmiştir.⁴² Çelebî, eserinin değişik yerlerinde *i'cāzu'l-Kur'ân*'a dair yazılan bazı eserlerden bahsetmiştir. Bir başka yerde *i'cāzu'l-Kur'ân* ile ilgili bir kitaba işaret etmiştir.⁴³ Bu bağlamda Çelebînin büyük özgün eserinde ulûmu'l-Kur'ân'ın belirtilen başlığında on esere yer verdiği tespit edilmiştir.

7.1. İ'cāzu'l-Kur'ân

Çelebî, *Keşfü'z-zunûn* adlı kitabında hicrî 306'da vefat eden Ebû Ubeyde Muhammed b. Zeyd el-Vāsıtî'nin *i'cāzu'l-Kur'ân* (إعجاز القرآن) adıyla bir eser yazdığını beyan etmiştir. Hicrî 474'te vefat eden Abdulkahir b. Abdullah el-

³⁸ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1292.

³⁹ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1293.

⁴⁰ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1963.

⁴¹ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/16-17. İ'cāzu'l-Kur'ân ilmi için bk. Süyüti, *et-İtkân*, 4/743-758.

⁴² Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/120.

⁴³ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/434-435.

Cürcânî, Vāsītî'nin eserine iki şerh yazmış ve şerhleri büyük ve küçük olarak *el-mu'tezadü'l-kebîr / es-sağîr* (المعتضد الكبير / الصغير) olarak adlandırmıştır. Hicrî 606'da vefat eden Fahreddin er-Râzî de i'câzu'l-Kur'an'a dair eser bir eser yazmıştır. Yine Hamd b. Muhammed el-Hattâbî ve Kadı Ebû Bekr el-Bâkılânî, sayı itibariyle Kur'an'ın i'câzını irdeleyen İbn Sürâka da yine aynı konuda eserler vermişlerdir. Mesela o, birden binlere kadar sayılardan bahsetmiştir. Bunlardan başka er-Rummânî, İbn Ebi'l-İsbağ, ez-Zemlekânî ve er-Rüyânî de i'câzu'l-Kur'an konusunda birer eser yazmışlardır.⁴⁴

7.2. el-Burhân fî İ'câzi'l-Kur'ân

Çelebî, eserinde hicrî 527'de vefat eden şâfiî mezhebine mensup Kemaleddin Muhammed b. Ali ez-Zemlekânî'nin *el-burhân fî i'câzi'l-Kur'ân* (البرهان في إعجاز القرآن) adıyla bir i'câzü'l-Kur'ân eseri olduğunu beyan etmiştir. Yazar, daha sonra kendi kitabını ihtisar etmiştir. Çelebî, eserinde İbn Ebi'l-İsbağ'ın da *el-burhân* (البرهان) adıyla yazdığı bir eserden bahsetmiştir.⁴⁵

7.3. İcâzu'l-Burhân fî İ'câzi'l-Kur'ân

Çelebî, eserinde *icâzu'l-burhân fî i'câzi'l-Kur'ân* (إيجاز البرهان في إعجاز القرآن) adıyla yazılmış bir eserden bahsetmiştir. Müellif, eserin Ebû İshâk İbrahim b. Ahmed el-Cezerî'ye ait olduğunu belirtmiştir. Yazısının çok ince olduğu ve ciddi karışıklıklar bulunduğu da dile getirilmiştir.⁴⁶

7.4. et-Tenbîh alâ İ'câzi'l-Kur'ân

Çelebî, eserinde hicrî 562'de vefat eden hanefî mezhebine mensup olan Muhammed b. Ebu'l-Kâsım el-Bakkâlî el-Havârezmî'nin bir eserine temas etmiştir. Çelebî, eserin *et-tenbîh alâ i'câzi'l-Kur'ân* (التنبيه على إعجاز القرآن) adıyla yazıldığını açıklamıştır.⁴⁷

7.5. Dirâyetü'l-İ'câz

Çelebî, bibliyografik eserinde hicrî 606'da vefat eden Fahreddin Muhammed b. Ömer er-Râzî'nin *dirâyetü'l-i'câz* (دراية الإعجاز) adıyla bir eser

⁴⁴ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/120.

⁴⁵ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/241.

⁴⁶ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/205.

⁴⁷ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/488-489.

yazdığını dile getirmiştir.⁴⁸ Kitabın ismi, kendisinin i'câz konusunda yazıldığına dair bir işaret sayılmıştır.

7.6. İlmu Delâilü'l-i'câz

Çelebî, alfabetik eserinde *ilmu delâilü'l-i'câz* (علم دلائل الإعجاز) adıyla bir esere işaret etmiştir. Aynı zamanda eserin *delâilü'l-i'câz fi'l-meânî ve'l-beyân* (دلائل الإعجاز في المعاني والبيان) şeklinde de isimlendirildiğini ifade etmiştir. Müellif, adı geçen eserin hicrî 474'te vefat eden Abdülkâhir b. Abdurrahmân el-Cürçânî'ye nispet edildiğini söylemiştir. Yazarın kitabına الحمد لله رب العالمين حمد (الحمد لله رب العالمين... الخ) cümlesiyle başladığını da belirtmiştir.⁴⁹

7.7. Nihâyetü'l-i'câz fi İlmi'l-Beyân

Çelebî, ilimler ansiklopedisiyle alakalı yazdığı *Keşfü'z-Zunûn*'da hicrî 606'da vefat eden Fahreddin Muhammed b. Ömer er-Râzî'nin *nihâyetü'l-i'câz fi ilmi'l-beyân* (نهایة الإيجاز في علم البيان) adlı bir eserinden söz etmiştir. Yazarın eserine الحمد لله المنزه عن مشابهة المحدثات... الخ (الحمد لله المنزه عن مشابهة المحدثات... الخ) cümlesiyle giriş yaptığını da dile getirmiştir. Râzî, ilgili eserinde i'câz ilminin tüm kurallarını, kaidelerini Abdülkâhir'in tahriç ettiğini ve bütün delillerini ve kesin kanıtlarını ortaya çıkardığını beyan etmiştir. Bu bağlamda Abdülkâhir, Kur'ân'ın hakikatlerini keşfetmekte çok ileri gittiğini ve bu konuda iki müstakil eser yazdığını belirtmiştir. Yazar, iki kitaptan ilkinde *delâilü'l-i'câz* (دلائل الإعجاز), ikincisine ise *esrâru'l-belâğa* (أسرار البلاغة) adını verdiğini söylemiştir. Belirtilen ilmin, diğer kurallarını da az önce anılan eserlerde yazmıştır. Fakat yazar, eserinin fasıllarının ve baplarının düzeninde bazı ihmaller yapmıştır. Râzî, kendisinin de iki kitaptan bir giriş ve iki bölümle bazı konuları aldığını ifade etmiştir.⁵⁰

7.8. Telhîsu'l-Beyân an Mu'cizâti'l-Kur'ân

Çelebî, kitabında *telhîsu'l-beyân an mu'cizâti'l-Kur'ân* (تلخيص البيان عن معجزات القرآن) adıyla yazılmış bir esere dikkatleri çekmiştir. Müellif, eserin hicrî 406'da vefat eden Bağdatlı Şerif Rızâ Muhammed b. Hüseyin b. Mûsa el-Müsâvî'ye ait olduğunu belirtmiştir.⁵¹

⁴⁸ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/730.

⁴⁹ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/759.

⁵⁰ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1987.

⁵¹ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/472.

7.9. Tebsîru'r-Rahmân ve Teysîru'l-Mennân Ba'zu mâ Yüşîru ilâ İ'câzi'l-Kur'ân

Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*'da *tebsîru'r-rahmân ve teysîru'l-mennân ba'zu mâ yüşîru ilâ i'câzi'l-Kur'ân* (تبصير الرحمن وتيسير المنان بعض ما يشير إلى إعجاز القرآن) adıyla yazılmış bir eserden bahsetmiştir. Çelebî, belirtilen eserin hicrî 710'da vefat eden hanbelî mezhebine mensup Zeynüddin Ali b. Ahmed el-Emevî tarafından yazıldığına işaret etmiştir. Eserin bir cilt büyüklüğünde olduğuna ve orta ölçekte bir tefsir olarak yazıldığına temas etmiştir. Yazarın eserine (الحمد لله الذي أنار بكلامه... الخ) cümlesiyle başladığını beyan etmiştir.⁵²

7.10. İ'câzu'l-İcâz

Çelebî, bibliyografik eserinde *i'câzu'l-icâz* (إعجاز الإعجاز) adıyla bir eserden bahsetmiştir. Eserin, hicrî 43'da vefat eden Ebû Mansûr Abûlmelik b. Muhammed es-Seâlibî'ye ait olduğun dile getirilmiştir. Eserin bir muhtasarını da hicrî 606'da vefat eden er-Râzî yapmıştır.⁵³

8. Gayri Lügati'l-Hicâz ve'l-Arab İlmi

Çelebî, *gayri lügati'l-hicâz ve'l-arab* ilmini (علم ما وقع فيه بغير لغة الحجاز، علم ما وقع فيه من غير لغة العرب) tefsirin alt kısımlarından saymıştır.⁵⁴ Kur'an'da yabancı kelimelerin olup olmadığı ulemâ arasında hep tartışılmıştır. O sebeple ulûmu'l-Kur'an içersinde böyle bir ilim icat edilmiş ve tafsilatına da yer verilmiştir. Ulûmu'l-Kur'an'ın ilgili ilmine hem Zerkeşî ve hem de Süyûtî yer vermiştir. Öteden beri Kur'an'da yabancı kelime olup olmadığı ulemâ arasında sürekli tartışılmıştır. Yapılan tespitlerde Çelebî'nin ilgili ilim dalında yazılmış beş esere yer verdiği anlaşılmıştır.

8.1. el-Mezheb fimâ Veka'a fi'l-Kur'ân mine'l-Muarreb

Çelebî, biyografik eserinde Kur'an'da yer aldığı iddia edilen yabancı kelimelerle ilgili yazılmış bir kitaptan söz etmiştir. Kitaba, *el-mezheb fimâ veka'a fi'l-Kur'ân mine'l-muarreb* (المذهب فيما وقع في القرآن من المعرب) isminin verildiğini belirtmiştir. Çelebî, Celaleddin es-Süyûtî'nin beyan edilen eseri yazdığını, el-

⁵² Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/339.

⁵³ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/120.

⁵⁴ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/16-17. Gayri lügati'l-hicâz ve'l-arab ilmi için bk. Süyûtî, *et-İtkân*, 2/328-350; Zerkeşî, *el-Burhân*, 199-200.

itkân adlı kitabında bundan söz ettiğini ve *el-itkân*'ın 38inci bölümünü bundan yaptığı özetlerle oluşturduğunu beyan etmiştir.⁵⁵

8.2. el-Kavlü'l-Mezheb fî Beyânî mâ fi'l-Kur'ân mine'r-Rûmiyyi ve'l-Muarrab

Çelebî, muhteşem eserinde hicrî 963 yılında vefat etmiş olan, hanefî mezhebine mensup Halebli Muhammed b. Yahya et-Tâzefî'nin bir eserinden söz etmiştir. Çelebî, eserin *el-kavlü'l-mezheb fî beyânî mâ fi'l-Kur'ân mine'r-rûmiyyi ve'l-muarrab* (القول المذهب في بيان ما في القرآن من الرومي العربي) adını taşıdığını açıklamıştır.⁵⁶ Yazar, eserini arapçalaşmış kelimeler veya sonradan Arapçaya intikal etmiş sözcükler üzerine yazmıştır.

8.3. Lübâbü'n-Nükûl fimâ Veka'a fi'l-Kur'ân mine'l-Muarrab ve'l-Menkûl

Çelebî, eserinde Celaleddin es-Süyûtî'nin *lübâbü'n-nükûl fimâ veka'a fi'l-Kur'ân mine'l-muarrab ve'l-menkûl* (لباب النقول فيما وقع في القرآن من العرب والمنقول) adlı bir eseri olduğunu söylemiştir. Çelebî, Süyûtî'nin *el-itkân* adlı eserinde kitabın sebep-i nüzûl hakkında olduğunu ve sağlam bilgilerle dolu olması sebebiyle övdüğünü dile getirmiştir. Kitabına (الحمد لله الذي جعل لكل شيء سببا... الخ) cümlesiyle giriş yapmıştır. Süyûtî'nin eserinin, hocası İbn Cerîr'in yazdıklarından aşırıldığını, Sehâvî beyan etmiştir.⁵⁷

8.4. el-Mütevekkilî fimâ fi'l-Kur'ân mine'l-Lugâti'l-'Ucmiyye

Çelebî, Süyûtî'ye ait olan *el-mütevekkilî fimâ fi'l-Kur'ân mine'l-lugâti'l-'ucmiyye* (المتوكلي فيما في القرآن من اللغات العجمية) adlı bir kitaptan söz etmiştir. Yazar, kitabın sehven zikredildiğini söylemiştir.⁵⁸

8.5. el-Kitâbü'l-Mütevekkilî

Çelebî, eserinde Celaleddin es-Süyûtî'nin *el-kitâbü'l-mütevekkilî* (الكتاب المتوكلي) adlı bir eser yazdığını açıklamıştır. Yazar, bu kitabında Kur'ân'da geçen Habeş, Fars, Hind, Türk, Zençî, Nebtî, Süryânî ve Rûm sözcükleri bir araya getirmiştir. Kitabına mütevekkilî adını vermesinin, yazarın dediğine göre, Halife Mütevekkil'in ona böyle bir kitap yazmasını emretmesiyle ilgili olduğunu söylemiştir. Şâşî'nin *el-müstezhiirî* kitabına uyduğunu, kendisinin

⁵⁵ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1917.

⁵⁶ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1366.

⁵⁷ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1545.

⁵⁸ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1585.

Mesâlik adlı eserinden ilgili bilgileri derlediğini ve mütevekkilî diye ad koyduğunu belirtmiştir.⁵⁹

9. Ahkâmu'l-Kur'an İlmî

Çelebî, ahkâmu'l-Kur'an ilmini tefsirin alt bölümlerinden saymıştır.⁶⁰ Aslında ahkâmu'l-Kur'an, bir tefsir çeşidi olarak da kabul edilmiştir. Çelebî, ilk *ahkâmu'l-Kur'an*'ın (أحكام القرآن) hicrî 204'te vefat eden büyük imam ve müctehid Muhammed b. İdris eş-Şâfiî'ye ait olduğunu dile getirmiştir. Yine ahkâmu'l-Kur'an dalında hicrî 224'te vefat eden Ebu'l-Hasan Ali b. Hacer es-Sa'dî, hicrî 282'de vefat eden ve kadı Basralı Ebü İshâk İsmail b. İshâk el-Ezdî'nin de birer eserinden haber vermiştir. Ayrıca hicrî 305'te vefat eden ve hanefî mezhebine mensup olan Ebü'l-Hasan Ali b. Mûsa b. Yezdâd el-Kummî de ahkâmu'l-Kur'an dalında bir eser yazmıştır. Bir de hicrî 321'de vefat eden hanefî mezhebine mensup Ebü Cafer Ahmed b. Muhammed et-Tahavî de ahkâmu'l-Kur'an adıyla ilgili alanda bir eser kaleme almıştır.⁶¹

Çelebî, beyan edilen ilim dalında eser veren müellifleri ve eserlerini, kronolojik olarak açıklamıştır. Mesela hicrî 340'ta vefat eden büyük nahiv bilgini Ebü Muhammed el-Kâsım b. Isbağ el-Kurtubî ve hicrî 370'de vefat eden hanefî mezhebine bağlı Cassâs diye maruf Ebü Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî'nin de birer Kur'an ahkâmı eseri yazdıkları belirtilmiştir. Yine hicrî 504'te vefat eden şâfiî mezhebine bağlı Bağdatlı ve el-Kiyâ el-Herrâsî diye de tanınan Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed gibi bilginler de Kur'an'ın ahkâmına dair kitaplar kaleme almışlardır. Yine hicrî 543'te vefat eden mâlikî mezhebine bağlı, hadis hafızı olan ve İbnü'l-Arabî olarak da meşhur olan Muhammed b. Abdullah ve hicrî 577'de vefat eden Abdülmün'im b. Muhammed b. Fûrs el-Ğırnâtî gibi bilginler de birer ahkâmu'l-Kur'an dalında kalem oynatmışlardır. İbnü'l-Arabî, eserine (ذكر الله مقدم على كل أمر ذي بال... الخ) cümlesiyle giriş yapmıştır. Eserde mükelleflerle ilgili 500 âyetin tefsiri yapılmıştır.⁶²

Ayrıca eserde hicrî 437'de vefat eden Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî'nin *muhtasar ahkâmi'l-Kur'an* (مختصر أحكام القرآن) adlı bir eseri olduğu ifade edilmiştir. Yine hicrî 437'de vefat eden Ebü Muhammed Mekkî b. Ebî

⁵⁹ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1456.

⁶⁰ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/16-17.

⁶¹ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/20. Ahkâmu'l-Kur'an ilmi için bk. Süyûtî, *et-İtkân*, 4/743-758.

⁶² Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/20.

Tālib el-Kaysī ve telhīsu ahkāmī'l-Kur'ān (تلخيص أحكام القرآن) adlı eseriyle hicrī 770'de vefat eden İbnü's-Serrāc el-Konevī olarak da bilinen Cemaleddin Mahmud b. Ahmed'in de birer ahkāmü'l-Kur'ān eserleri olmuştur. Son olarak Çelebī, hicrī 458'de vefat eden Ebu Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakī'nin İmam Şāfiī'nin sözlerinden türettiği bir ahkāmü'l-Kur'ān'ı olduğuna işaret etmiştir. Yazar eserine (الحمد لله رب العالمين... الخ) cümlesiyle giriş yapmıştır. Bir de Münzir b. Saīd el-Bulutī el-Kurtubī'ye ait āhkamu'l-Kur'ān'dan bahsedilmiştir.⁶³ Müellif Çelebī'nin harikulade eserinde yapılan tespitlere nazaran iki tane ahkāmü'l-kurān eserine yer verdiği görülmüştür.

9.1. Cāmiu'l-Ahkām ve'l-Mübīn limā Tezammene mine's-Sünneti ve Āyi'l-Furkān

Çelebi, ilimler ansiklopedisi mesabesinde olan *Keşfü'z-zunūn* adlı eserinde *cāmiu'l-ahkām ve'l-mübīn limā tezammene mine's-sünneti ve āyi'l-furkān* (جامع أحكام القرآن والمبين لما تضمن من السنة وآي الفرقان) adıyla yazılan bir eserden bahsetmiştir. Eserin, hicrī 668'de vefat eden malikī mezhebine mensub olan Ebū Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebū Bekr İbnü'l-Ferec el-Kurtubī tarafından yazıldığını açıklamıştır. Daha sonraları Kurtubī tefsiri olarak şöhret kazanmış ve birkaç cild olarak telif edilmiştir. Müfessir, eserine (الحمد لله) cümlesiyle başlamıştır. Hicrī 804'te vefat eden şāfiī mezhebine mensup olan Siraceddin Ömer b. Ali b. el-Mülakkan, adı geçen tefsirin bir ihtisarını yapmıştır. Mevzūātu'l-ulūm sahibi Ebü'l-Hayr, kitabın aslını tam olarak tespit edememiştir. Bu sebeple onu, yanlışlıkla ve hatalı bir biçimde hicrī 631'de vefat eden Muhammed b. Ömer b. Yūsuf el-Ensārī'ye nispet etmiştir.⁶⁴

9.2. Kenzü'l-İrfān fī Fıkhı'l-Kur'ān

Çelebī, *kenzü'l-irfān fī fıkhı'l-Kur'ān* (كنز العرفان في فقه القرآن) adlı bir eserin ahkāmü'l-Kur'ān konusunda yazıldığına işaret etmiştir. Eserin, mukaddimesiyle birlikte tek cilt olduğunu bildirmiştir. Kitab, fıkıh konularına göre tertip edilmiştir. Yazar, eserinde mezhebi olan şia'ya göre Kur'ān'da fıkıhla ilgili hükümleri zikretmiştir. Aynı zamanda yazar, ayakların mesh edilmesiyle ilgili mezhebini ortaya koymuştur. Müellif, eserine (الحمد لله الذي أنزل على عبده الكتاب... الخ) cümlesiyle başlamıştır.⁶⁵

⁶³ Çelebī, *Keşfü'z-zunūn*, 1/20.

⁶⁴ Çelebī, *Keşfü'z-zunūn*, 1/534.

⁶⁵ Çelebī, *Keşfü'z-zunūn*, 2/1518.

10. Nazmu-Kur'an İlmi

Çelebî, *nazmu'l-Kur'an* ilmini (علم نظم القرآن) tefsir ilminin bir alt bölümü olarak değerlendirmiştir.⁶⁶ Çelebî, ilgili mevzuda eser yazan müelliflere, onların eserlerine ve kitaplarının muhteviyatlarına kısmen değinmiştir. Adı geçen konuda Cāhız'ın yazdığı *nazmu'l-Kur'an* (نظم القرآن) adlı esere dikkat çekmiştir.⁶⁷ Aslında benzeri ilimlerin ulūmu'l-Kur'an içerisinde tadat edilmesi gerekmiştir. Ancak yazar, bunları tefsirin alt bölümlerinden kabul etmiştir. O nedenle yazar, *Keşfü'z-Zunûn*'da nazmu'l-Kur'an ilminden, aynı konuda yazılan eserlerden, yazarlarından ve muhteviyatından bahsetmiştir.

11. Resmu'l-Mushaf İlmi

Çelebî, *resmu'l-mushaf* ilmini (علم رسم المصحف) tefsirin alt dallarından biri telakki etmiştir.⁶⁸ Çelebî, resmu'l-mushaf ilmiyle ilgili telif edilen kitaplardan, muhtevalarından ve eser sahiplerinden bir nebze de olsa bahsetmiştir. Bu açıdan burada sekiz telifi vurgulamıştır. Çelebî, rāiyye şerhinde resmu'l-mushaf ilmiyle ilgili güzel bahisleri içeren yazılmış kitaplar olduğunu beyan etmiştir.⁶⁹

11.1. el-Hādī ilā mMa'rifeti'l-Mekātī' ve'l-Mebādī fī Resmī'l-Mushaf

Çelebî, anılan eserinde *el-hādī ilā ma'rifeti'l-mekātī' ve'l-mebādī* (الهادي إلى معرفة المقاطع والمباني في رسم المصحف) adıyla yazılmış bir eserden bahsetmiştir. Birkaç ciltten oluşan büyük bir kitap olan telifte fādāilu'l-Kur'an ve vukūfu'l-Kur'an konuları ele alınmıştır. Eser, hicrî 569'da vefat eden Ebu'l-Alā el-Hasen b. Ahmed b. Hasen ibnū'l-Attār el-Hemedānī tarafından yazılmıştır. Eserde Kur'an'daki vakıflar üzerinde durulmuştur.⁷⁰ Çelebî, *resmu'l-mushaf* ilmiyle ilgili yedi eseri tanıtmıştır.

11.2. el-İktisād fī Resmī'l-Mushaf

Çelebî, *el-iktisād fī resmī'l-mushaf* (الاقتصاد في رسم المصحف) adıyla bir eserden söz etmiştir. Eserin, hicrî 444'te vefat eden Ebū Amr Osman b. Saīd ed-Dānī

⁶⁶ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/16-17

⁶⁷ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1964.

⁶⁸ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/15-16.

⁶⁹ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/902. Resmu'l-mushaf ilmi için bk. Süyütî, *et-İtkân*, 4/847-862; Zerkeşî, *el-Burhân*, 258-289.

⁷⁰ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/2026.

tarafından yazıldığını dile getirmiştir.⁷¹ Yine müellif, ed-Dānī'nin *el-mukni' fi'r-resm* (المقنع في الرسم) adıyla yazdığı bir esere vurgu yapmıştır.⁷²

11.3. Īzāhu'l-havālif fi Resmi Mushafi's-Sevālif

Çelebî, kurrā Muhammed b. Muhammed es-Semerkindî tarafından *izāhu'l-havālif fi resmi mushafi's-sevālif* (إيضاح الخوالف في رسم مصاحف السوالمف) adıyla bir eser yazıldığını ifade etmiştir.⁷³

11.4. Telhīsu'l-Müteşābih fi'r-Resmi ve Hımāyeti mā Eşkele minhu an Bevādiri't-Tashīf ve'l-Vehm

Çelebî, bibliyografik eserinde *telhīsu'l-müteşābih fi'r-resmi ve hımāyeti mā eşkele minhu an bevādiri't-tashīf ve'l-vehm* (تلخيص المتشابه في الرسم وحماية ما أشكل منه عن بوادر التصحيف والوهم) adıyla bir eserin varlığından söz etmiştir. Eserin hicrî 464'te vefat eden Ebū Bekr Ahmed b. Ali l-Hatīb el-Bağdādī'ye ait olduğunu beyan etmiştir. Bu eser, Alāuddin Ebu'l-Hasen Ali b. Osman el-Mārdīnī tarafından ihtisar edilmiştir.⁷⁴

11.5. Misbāhu'l-Vākıf alā Resūmi'l-Mesāhif

Çelebî, Cemaleddin Ahmed b. Muhammed el-Vāsītī'nin *misbāhu'l-vākıf alā resūmi'l-mesāhif* (مصباح الواقف على رسوم المصاحف) adıyla bir eseri olduğu ifade edilmiştir.⁷⁵

11.6. Akliyyetü Etrābi'l-Kasāid fī Esna'l-Mekāsıd

Çelebî, eserinde akliyyetü etrābi'l-kasāid (عقلية أتراب القصائد) diye adlandırılan *el-kasidetü'r-rāiyye fī resmi'l-mushaf* (القصيدة الرائية في رسم المصحف) adlı bir esere daha önce temas edildiğini belirtmiştir.⁷⁶ Bununla birlikte Çelebî, *akliyyetü etrābi'l-kasāid fī esna'l-mekāsıd* (عقلية أتراب القصائد في أسنى المقاصد) adıyla yazılan önemli bir eserin varlığından söz etmiştir. Eserin ed-Dānī'nin *el-mukni'* (المقنع) adlı eserinin nazım kalıbına dökülmesiyle oluşturulduğunu ifade etmiştir. Müellif, kitabın mushafın yazısıyla ilgili olarak rā kafiyesiyle yazılmadığını dile getirmiştir. Eser, hicrî 590 tarihinde vefat eden Ebū

⁷¹ Çelebî, *Keşfü'z-zunūn*, 1/135.

⁷² Çelebî, *Keşfü'z-zunūn*, 2/1322.

⁷³ Çelebî, *Keşfü'z-zunūn*, 1/209.

⁷⁴ Çelebî, *Keşfü'z-zunūn*, 1/473.

⁷⁵ Çelebî, *Keşfü'z-zunūn*, 2/1711.

⁷⁶ Çelebî, *Keşfü'z-zunūn*, 2/1339.

Muhammed Kâsım b. Fırroh eş-Şâtıbî tarafından telif edilmiştir. Hicrî 732'de merhum olan Burhaneddin İbrahim b. Ömer el-Ca'berî, yazarın adı geçen eserini şerh etmiş ve esere *cemiletü erbâbi'l-merâsîd* (جميلة أرباب المراد) adını vermiştir. Yine hicrî 643'te vefat eden Alemüddin Ali b. Muhammed b. Abdüssamed es-Sehâvî'nin de esere yazdığı bir şerh olduğu ve adına, *el-vesile ilâ keşfi'l-akile* (الوسيلة إلى كشف العقيلة) denildiği beyan edilmiştir. Eserin girişinde (الحمد لله الذي بدأ الخلق... الخ)⁷⁷ cümlesine yer verilmiştir.

Ayrıca Çelebî, Şâtıbî'nin eserine hicrî 728'de vefat eden hanbelî mezhebine bağlı olan Şihabeddin Ahmed b. Muhammed b. Cebbâre el-Merdâvî el-Mukaddesî'nin de bir şerh kaleme aldığını dile getirmiştir. Ayrıca Sehâvî'nin öğrencisi Ebû Abdullah Muhammed b. Kaffâl eş-Şâtıbî de aynı esere bir şerh yazmıştır. Bu bağlamda Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr b. Muhammed eş-Şirâzî el-Kâzrûnî, aynı esere muhtasar bir şerh yazdığını, orada es-Sehâvî'nin ve diğer şarihlerin eserlerinden de yararlanarak i'rab ve lügat durumlarını açıkladığını dile getirmiştir. Yazar, bu şerhine (الحمد لله الذي خلق الإنسان... الخ) cümlesiyle başlamış ve eserini Şirâz'da hicrî 798'de muharrem ayının 12nci günü tamamlamıştır. Yine Şâtıbî'nin eseri, hicrî 1014'te vefat eden kurrâ Nureddin b. Sultan Muhammed el-Hirevî tarafından da şerh edilmiştir. Bu şerhe yazar, *el-hibâtü's-seniyyetü'l-aliyyetü alâ ebyâti's-şâtibiyyeti'r-râiyye fi'r-resm* (الهبات السنية العلية على أبيات الشاطبية الرائية في الرسم) adını koymuştur. Son olarak adı geçen eser, hicrî 801'de vefat eden Ebu'l-Bekâ Ali b. Osman b. Muhammed b. Kâsım tarafından da şerh edilmiştir. Yazar, bu şerhini *telhîsu'l-fevâid* (تلخيص الفوائد) olarak isimlendirmiştir. Yine ilgili eserin şerhleri arasında *el-keşşâf* (الكشف) diye müsemmâ bir şerhinden de söz edilmiştir.⁷⁸

11.7. el-Mukni' fî Resmî'l-Mushaf

Çelebî, *Keşfü'z-zunûn* adlı eserinde *el-mukni' fî resmî'l-mushaf* (المقنع في رسم المصحف) adıyla yazılmış bir eserden söz etmiştir. Müellif, eserin hicrî 444'te vefat eden ve et-teysîr'de (التيسير) zikredilen Ebû Amr Osman ed-Dânî tarafından yazıldığını açıklamıştır. Muhtasar bir eser olan bu kitaba yazar, (الحمد لله الذي خصنا بدينه الذي ارتضاه... الخ) cümlesiyle başlamış ve üzerinde ittifak ve

⁷⁷ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1159.

⁷⁸ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1159.

ihtilaf edilen değişik şehirlerdeki mushafların resmi hattıyla ilgili büyük hocalarından duyduklarını zikretmiştir. Eser, icāz ve ihtisar yönüyle kavranılan hükümleri ve noktalanması meselesini açıklayarak mushafların yazımıyla ilgili bir eser olarak kabul edilmiştir. Esere (الحمد لله الذي أكرمنا بكتابه المنزل... الخ) (الحمد لله الذي أكرمنا بكتابه المنزل... الخ) cumlesiyle başlamıştır. Ardından kendi eserine muhtasar bir zeyl yazmıştır.⁷⁹

12. Kitābū Sücūdu'l-Kur'ān

Çelebī, *kitābū sücūdu'l-Kur'ān*'ı (سجود القرآن) tefsir ilminin alt bölümlerinden ziyade, Kur'ān'ın tecvidiyle ilgilenen kırāatla ilgili olduğunu düşünmüştür. Müellif, bu mevzuda eser sahiplerine, onların kitaplarına ve muhteviyatlarına kısmen temas etmiştir. Çelebī, *Keşfü'z-zunūn* adlı eserinde *kitābū sücūdi'l-Kur'ān* (كتاب سجود القرآن) adıyla yazılmış bir eserden bahsetmiştir. Müellif, eserin hicrī 285'te vefat eden Ebū İshāk İbrāhīm b. Muhammed el-Harbī tarafından yazıldığını açıklamıştır. Yine hicrī 381'de vefat eden mukrī ve zahid olan Ebū Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Mehrān en-Nisābūrī'nin de bu adla veya bu konuda bir eseri olduğu *Keşfü'z-zunūn*'da dile getirmiştir.⁸⁰

13. Cevāzü'l-İktibās İlmi

Çelebī, *Keşfü'z-Zunūn* adlı eserinde *cevāzü'l-iktibās* ilmini (علم جواز الاقتباس) tefsirin alt bölümlerinden saymıştır.⁸¹ Çelebī, bibliyografik kitabında bu konuda yazılan eserlere ve yazarlarına temas etmiş, kısmen de eserler ve yazarları hakkında bilgi vermiştir. İbn Nedīm'in fihrist (الفهرس) adlı eserinde zikrettiğine göre *ehāsinu'l-iktinās fi mehāsinu'l-iktibās* (أحسن الاقتباس في محاسن الاقتباس) adıyla bu konuda yazılmış bir eserin olduğunu kayıtlara geçirmiştir.⁸² Eserin de Celaledin es-Süyütī'ye ait olduğu açıklamıştır. Yapılan detaylı araştırmalarda Çelebī'nin, ilimler ansiklopedisi bağlamındaki kitabında bu konuda yazılmış iki eserden bahsettiği görülmüştür. İktibās ilmi, Kur'ān'da geçen bir āyeti veya parçasını alıp, şiirin uygun bir yerine yerleştirilmesi olarak tanımlanmıştır. Çelebī, *cevāzü'l-iktibās* ilmiyle ilgili iki eseri tanıtmıştır.

13.1. Raf'u'l-Libās ve Keşfu'l-İltibās fi Durūbi'l-Mesel mine'l-Kur'ān ve'l-İktibās

⁷⁹ Çelebī, *Keşfü'z-zunūn*, 2/1809.

⁸⁰ Çelebī, *Keşfü'z-zunūn*, 2/1424.

⁸¹ Çelebī, *Keşfü'z-zunūn*, 1/16-17.

⁸² Çelebī, *Keşfü'z-zunūn*, 1/14. Cevāzü'l-iktibās ilmi için bk. Süyütī, *el-İtkān*, 1/257-262.

Çelebî, ansiklopedik eserinde *raf'u'l-libās ve keşfu'l-iltibās fi durūbi'l-mesel mine'l-Kur'ān ve'l-iktibās* (رفع اللباس وكشف الاقتباس في ضرب المثل من القرآن والاقتباس) adıyla yazılmış bir risaleden bahsetmiştir. Eserin, Celaleddin es-Süyütî'ye ait olduğuna işaret etmiştir.⁸³ Müellif, eserle ilgili başka bir veriden bahsetmemiştir.

13.2. Esāsu'l-İktibās

Çelebî, *Keşfü'z-zunūn* adlı eserinde *esāsu'l-iktibās* (أساس الاقتباس) adıyla yazılmış bir esere işaret etmiştir. Adından hareketle eserin iktibās ilmiyle ilgili olduğu düşünülmüştür. Bu eser, İhtiyār b. Gıyāseddin el-Hüseynî tarafından yazılmıştır. Hicrî 897 yılında telif edilmiş muhtasar bir eser olduğu kayıtlarda yer almıştır. Yazar, eserini ünvan, kelimāt ve sutūr bölümlerine taksim etmiş, konuları alfabetik olarak tasnif etmiştir. Emsāllere, hikmetlere ve hoş iktibaslara yer yer kitabında değinmiştir.⁸⁴

14. Tertibu's-Süver ve'l-Āyāt İlmi

Çelebî, *Keşfü'z-zunūn*'da *tertibu's-süver ve'l-āyāt* ilmini (علم ترتيب السور والآيات) tefsirin alt bölümlerinden biri olarak telakki etmiştir.⁸⁵ Bu ulūmu'l-Kur'ān ile, āyet ve sūrelerinin tasarımı ve düzeninin nasıl yapıldığı vurgulanmak istenmiştir. Zira Çelebî'ye göre ulemā, āyetlerin sūrelerindeki yerlerine konulmasının tevkîfi olduğunu ve bunun da kesinlik derecesinde olduğunu kabul etmiştir. Fakat sūrelerin belirlenmesi ve sıralanmasıyla ilgili olarak Kur'ān'ın tertibinin kısmen tevkîfi, kısmen ictihādî olduğuna dair görüşler de serdedilmiştir. Süyütî, el-itkân adlı eserinde *tertibu's-süver ve'l-āyāt* ilmini 18inci sırada saymıştır. O, bu başlıkta Kur'ān'ın cem edilmesi, sūrelerin düzenlenmesi, Hz. Osman'ın şehirlere gönderdiği mushafların sayısı, āyetlerin tertibinin tevkîfi oluşu, sūrelerin tertibindeki ihtilaflar ve uzun, orta ve kısa sūreler gibi konuları ele almıştır.⁸⁶ Çelebî, *tertibu's-süver ve'l-āyāt* ilmiyle ilgili üç esere ve müellifine temas ettiği tespit edilmiştir.

14.1. Tertibu's-Süver ve Terkību's-Suvar

Çelebî, *Keşfü'z-zunūn* adlı eserinde sūrelerin tertibiyle ilgili *tertibu's-süver ve terkību's-suvar* (ترتيب السور وتركيب الصور) adlı bir esere işaret etmiştir. Eserin,

⁸³ Çelebî, *Keşfü'z-zunūn*, 1/910.

⁸⁴ Çelebî, *Keşfü'z-zunūn*, 1/74.

⁸⁵ Çelebî, *Keşfü'z-zunūn*, 1/16-17.

⁸⁶ Süyütî, el-İtkân, 4/174-181.

Mısırlı Şemseddin Ebü'l-Hasen Muhammed el-Bekrî tarafından yazıldığını kaydetmiştir. Eserin, 3 varaklık bir risâle olduğunu açıklamıştır. Risaleye (سبحان من خلق سبع سموات طباقا... الخ) cümlesiyle başlamıştır.⁸⁷

14.2. Tecrīdu't-Tefsīr min Sahīhi'l-Buhārī alā Tertibi's-Süver

Çelebî, *Keşfü'z-zunûn* adlı eserinde sûrelerin tertibiyle ilgili olmasa bile Buhārî'nin eserinde sûrelerin tertibine göre tefsir konularının işlendiği *tecrīdu't-tesfīr min sahihi'l-buhārī alā tertibi's-süver* (تجريد التفسير من صحيح البخاري على ترتيب السور) adlı bir esere dikkat çekmiştir. Bu kitabın, hicrî 852'de vefat eden büyük hadis bilgini Şihâbeddin Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî tarafından telif edildiğini belirtmiştir.⁸⁸ Kitabın içeriğinden söz edilmediği için sadece sûrelerin tertibine göre hadisleri veya tefsirleri ayıklayan bir eser olduğu düşünülmüştür. Çelebî, eserinin bir başka yerinde İbn Hacer'in, sûrelerin tertibini dikkate alarak Buhārî'nin sahihindeki tefsirleri ele alan bir eser yazdığını dile getirmiştir. Ayrıca İbn Hacer'in et-teşvîk ilâ vasli't-ta'lik adıyla bir başka eserinin de olduğuna temas etmiştir.⁸⁹ Çelebî, ikinci bilgilendirmede de İbn Hacer'in tertib sırasına göre büyük hadis kitabındaki tefsirleri özel bir eserde topladığına işaret etmiştir. Bunu, sûrelerin mushaf tertibini dikkate alarak yapmıştır.

14.3. Takrību'l-Me'mûn fî Tertibi'n-Nüzûl

Çelebî, *Keşfü'z-zunûn* adlı eserinde hicrî 732'de vefat eden Bürhaneddin İbrâhim b. Ömer el-Ca'berî'nin *takrību'l-me'mûn fî tertibi'n-nüzûl* (تقريب المأمون في ترتيب النزول) adıyla yazdığı bir eserinden söz etmiştir. Elif harfiyle biten bir kaside olduğu ve bundan, Süyûtî'nin el-İtkân adıyla meşhur olan eserinde bahsettiği dillendirilmiştir.⁹⁰

15. Meâni'l-Edevât İlmi

Çelebî, *meâni'l-edevât* ilmini (علم معاني الأدوات التي يحتاج إليها المفسر) tefsirin alt kısımlarından saymıştır.⁹¹ Bu ilme müfessirin çok ihtiyaç duyacağını dile getirmiştir.⁹² Zerkeşî ve Süyûtî, eserlerinde bu ilme yer vermişlerdir. Edatların

⁸⁷ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/395.

⁸⁸ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/346.

⁸⁹ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/555.

⁹⁰ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/465.

⁹¹ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1729. Meâni'l-edevât ilmi için bk. Süyûtî, *el-İtkân*, 2/363-446.

⁹² Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/16-17.

anlamlarının bilinmesi, tefsir müfessir için büyük sorumluluk gerektirmiştir. Çelebî, bu konuda üç eserin detaylarına kitabında yer vermiştir.

15.1. Meâni'l-Edevât ve'l-Hurûf

Çelebî, belirtilen eserinde *meâni'l-edevât ve'l-hurûf* (معاني الأدوات والحروف) adıyla bir eserin yazıldığını haber vermiştir. Eserin, hanbelî mezhebine mensup olan ve hicrî 751'de vefat eden Şemseddin Muhammed b. Ebû Bekr İbn Kayyım el-Cevziyye'ye ait olduğunu beyan etmiştir.⁹³ Arabça'daki edatların 150 adet olduğu, Kur'an'ın bunlardan 115 tanesini kullandığı tespit edilmiştir.

15.2. Meâni'l-hurûf

Çelebî, bibliyografik eserinde *meâni'l-hurûf* (معاني الحروف) adıyla bir eser yazıldığını dile getirmiştir. Eserin Abdulhamid b. Feyrûz el-Kazvîni tarafından yazıldığını ifade etmiştir. Yine Çelebî, hicrî 384'te vefat eden Ali b. İsâ er-Rummânî'nin de bu konuda bir eseri olduğunu dile getirmiştir.⁹⁴

15.3. Kitâbu'l-Edevât

Çelebî, bilimler ansiklopedisi mesabesindeki eserinde *kitâbu'l-edevât* (كتاب الأدوات) adıyla hicrî 550 yılında vefat eden nahiv bilgini Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Hamîde el-Hillî tarafından bir eser kaleme alındığını ifade etmiştir.⁹⁵

16. Esmâu'l-Kur'an ve Esmâu Süveri'l-Kur'an İlmi

Çelebî, *esmâu'l-Kur'an ve esmâu suveri'l-Kur'an* (علم أسماء القرآن وأسماء سورته) tefsirin alt kısımlarından saymıştır. Bu ilme müfessirin çok muhtaç olduğunu dile getirmiştir.⁹⁶ Çelebî, bu konuda eser yazanlara ve yazdıkları eserlere alfabetik eserinde yer vermiştir. Kur'an'ın isimleri ile vasıfları bazen karıştırılmıştır. Zira bazı yazarlar, vasıfları da isim olarak telakki etmiştir. Oysa vasfın isim olmamasının daha doğru olacağı dile getirilmiştir. Bu manada Çelebî, ulûmu'l-kurân'ın bu dalıyla ilgili yazılan iki eseri tanıtmıştır.

16.1. Esmâu'l-Kur'âni'l-Kerîm

⁹³ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1729.

⁹⁴ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1729.

⁹⁵ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1388.

⁹⁶ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/16-17. Esmâu'l-Kur'an ilmi için bk. Süyûtî, *el-İtkân*, 1/123-137; Zerkeşî, *el-Burhân*, 192-198.

Çelebî, *Keşfü'z-zunûn* adlı eserinde *esmâu'l-Kur'ân* (أسماء القرآن الكريم) adıyla yazılmış bir esere temas etmiştir. Eserin, hicrî 751'de vefat eden büyük hanbelî bilgini Muhammed b. Ebû Bekr İbn Kayyim el-Cevziyye'ye ait olduğu ifade etmiştir.⁹⁷

16.2. et-Teysîr fi't-Tefsîr

Çelebî, ilimler ansiklopedisi mesabesindeki eserinde hicrî 537'de vefat eden hanefî mezhebine mensup Ebû Hafs Ömer b. Muhammed en-Nesefî'nin *et-teysîr fi't-tefsîr* (التيسير في التفسير) adıyla yazdığı bir kitaptan söz etmiştir. Yazar, eserine (الحمد لله الذي أنزل القرآن شفاء... الخ) cümlesiyle giriş yapmıştır. Giriş kısmında Kur'ân'ın isimlerinden 100 tanesini zikretmiş ve ardından hem tefsiri hem de te'vîli tanımlamıştır. Yazar, bundan sonra kitabın gayesini gerçekleştirmek için işe girişmiş, âyetleri tefsir etmiş ve tefsir kısmında çok geniş bir çerçeve çizmiştir. Bu türdeki kitaplar arasında et-teysîr fi't-tefsîr, en iyilerden biri kabul edilmiştir.⁹⁸ Doğal olarak eser, tamamen Kur'ân'ın isimlerine ayrılmış bir eser olarak değerlendirilmemiştir. Kitapta Kur'ân'ın yüz ismine değinilmesi önemli görülmüştür.

17. Müşkilü'l-Kur'ân İlmi

Çelebî, *müşkilü'l-Kur'ân* ilmini (علم مشكل القرآن) tefsirin alt bölümleri arasında tadat etmiştir.⁹⁹ Keşfü'z-Zunûn'un bazı yerlerinde sadece kitab adı vermekle ve başka yerlerde ise eser adına ilave olarak yazarın biyografine kısmen değinilmekle iktifa edilmiştir. Bazı yerlerde ise hem kitabın adına ve içeriğine hem de biyografik manada müellifine temas edilmiştir.¹⁰⁰ Oysa çelebî'nin aksine büyük ulûmu'l-Kur'ân yazarları bu ilim, ulûmu'l-Kur'ân'la ilişkilendirilmiştir. Ulaşılan verilere göre Çelebî'nin bu mükemmel eserinde beş adet *müşkilü'l-Kur'ân* eseri kayıtlara geçmiştir.

17.1. el-İntisâr li-Hamza fîmâ Nesebehû İleyhi İbn Kuteybe min Müškili'l-Kur'ân

Çelebî, bibliyografik eserinde hicrî 510 veya 516'da vefat eden Ebu'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed el-Ukberî'nin yazdığı bir eseri kaydetmiştir. Yazarın *el-intisâr li-Hamza fîmâ nesebehû ileyhi İbn Kuteybe min müşkili'l-Kur'ân*

⁹⁷ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/89.

⁹⁸ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/519.

⁹⁹ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/16-17.

¹⁰⁰ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1659. Müşkilü'l-Kur'ân ilmi için bk. Süyûtî, *el-İtkân*, 3/549-556.

(الانتصار لحمزة فيما نسبته إليه ابن قتيبة من مشكل القرآن) adını eserine verdiğini beyan etmiştir.¹⁰¹

17.2. el-Burhān fī müşkilāti'l-Kur'ān

Çelebî, bibliyografik eserinde hicrî 494'te vefat eden ve Şeyzele diye de tanınan Ebü'l-Meālî Azîzî b. Abdülmelik'in bir kitabına yer vermiştir. Ebü'l-Meālî'nin kitabına *el-burhān fī müşkilāti'l-Kur'ān* (البرهان في مشكلات القرآن) adını verdiği tespit edilmiştir.¹⁰²

17.3. Müşkilātü't-Tefāsîr

Çelebî, ansiklopedik eserinde hicrî 710'da vefat eden Mahmud eş-Şirāzî'nin *müşkilātü't-tefāsîr* (مشكلات التفاسير) adıyla bir eser yazdığını dile getirmiştir.¹⁰³

17.4. Müşkilātü'l-Kur'ān

Çelebî, bilimler ansiklopedisi mesabesindeki eserinde hicrî 437'da vefat eden Ebü Muhammed Mekkî b. Ebü Tâlib el-Kaysî'nin *müşkilātü'l-Kur'ān* (مشكلات القرآن) adıyla bir eser yazdığına işaret etmiştir. Yine Ebü Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî'nin de *müşkilātü'l-Kur'ān* adıyla bir eseri olduğu ifade edilmiştir. Çelebî, bu yazarın eserine (الحمد لله الذي نصح لنا) (الحمد لله الذي نصح لنا) cümlesiyle başladığını açıklamıştır.¹⁰⁴

17.5. Keşfu Müşkilāti'l-Kur'ān

Çelebî, bibliyografik eserinde el-İsfehānî'nin *keşfu müşkilāti'l-Kur'ān* (كشف مشكلات القرآن) adıyla bir eser yazdığını belirtmiştir.¹⁰⁵ Diğer ulümü'l-Kur'ān başlıklarına nispetle Çelebî'nin burada daha fazla esere ve müellife yer verdiği anlaşılmıştır.

¹⁰¹ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/173.

¹⁰² Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/241.

¹⁰³ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1695.

¹⁰⁴ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1695.

¹⁰⁵ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1495.

18. Nāsihu'l-Kur'ān ve Mensūhuh İlmi

Çelebî, *nāsihu'l-Kur'ān ve mensūhuh* ilmîni (علم ناسخ القرآن ومنسوخه) tefsirin alt kısımlarından saymıştır.¹⁰⁶ Çelebî, ulūmu'l-Kur'ān'ın bu dalında bazı âlimlerin önemli eserler yazdıklarına temas etmiştir. Bu bağlamda Çelebî, kurrā Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, hicrî 543'te vefat eden Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah İbnu'l-Arabî, Ebû Cafer en-Nehhâs, Ebû Davud es-Sicistânî, hicrî 224'te vefat eden Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm gibi bilgileri sıralamıştır. Yine Keşfü'z-Zunûn yazarı, hicrî 429'da vefat eden Ebû Saïd Abdülkahir b. Tahir et-Teymî, Celaleddin es-Süyûtî, hicrî 410'da vefat eden nahiv bilgini, kıraatçı ve müfessir Hibetullah b. Seleme b. Nasr b. Ali'nin de Kur'ān'ın nāsihî ve mensūhuyla alakalı birer eser yazdıklarını ifade etmiştir. Son olarak Çelebî, hicrî 368'te vefat eden hadis bilgini ve kurrā Muhammed b. Muhammed b. Muhammed en-Nīsābūrî ile hicrî 334'te vefat eden İbnu'l-Münādā Ahmed b. Cafer b. Muhammed el-Bağdādî gibi bilgilerin de eserler verdiklerini dile getirmiştir.¹⁰⁷ Görüldüğü üzere müellif, bilimler ansiklopedisi mesabesindeki eserinde nāsih ve mensūh konusundaki müellifleri ve te'liflerini kronolojik olarak sırlamıştır. Çelebî, *nāsihu'l-Kur'ān ve mensūhuh* ilmiyle alakalı üç eseri ve müellifini tanıtmıştır.

18.1. el-İcāz fî Nāsihî'l-Kur'ān ve Mensūhih

136

Çelebî, hicrî 437'de vefat eden Ebû Muhammed Mekkî b. Ebû Tâlib el-Kaysî'nin *el-icāz fî nāsihî'l-Kur'ān ve mensūhih* (الإيجاز في ناسخ القرآن ومنسوخه) adıyla yazılmış bir eserinden bahsetmiştir.¹⁰⁸

18.2. el-İzāh fî Nāsihî'l-Kur'ān ve Mensūhih

Çelebî, hicrî 473'te vefat eden kurrā Mekkî b. Ebû Tâlib el-Kaysî'nin *el-izāh fî nāsihî'l-Kur'ān ve mensūhih* (الإيضاح في ناسخ القرآن ومنسوخه) adıyla bir eserinin olduğunu söylemiştir. Eserin 3 cilt olduğu dile getirilmiştir.¹⁰⁹

18.3. Cemālu'l-Kurrā ve Kemālu'l-İkrā

Çelebî, hicrî 643'te vefat eden Alemüddin Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Abdussamed es-Sehavî'nin *cemālu'l-kurrā ve kemālu'l-ikrā* (جمال الإقراء وكمال الإقراء) adıyla bir eser yazdığını beyan etmiştir. Çelebî, bu kitabın

¹⁰⁶ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/16-17.

¹⁰⁷ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1920. Nāsihu'l-Kur'ān ve mensūhuh ilmi için bk. Süyûtî, *el-İtkān*, 3/535-548.

¹⁰⁸ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/206.

¹⁰⁹ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/210.

alanında yazılmış en kapsamlı eser olduğunu söylemiştir. Müellif, kırāata ilişkin eski kitapların muhteviyatını, tecvid konularını, nāsih ve mensūhu, vakf ve ibtidāyı bu kitabın içerdiğini dile getirmiştir.¹¹⁰ Böylece bilimler ansiklopedisinde ulūmu'l-Kur'an'ın nāsih kısmından üç tane esere kitabında yer verdiği anlaşılmıştır.

19. Süālātü'l-Kur'an İlmi

Çelebi, ansiklopedik eserinde süālātü'l-Kur'an ilminden, bu mevzuda yazılmış eserlerden ve müelliflerinden bahsetmiştir. *Keşfü'z-zunûn*'da detaylı olarak yapılan incelemelerde bu konuda müstakil olarak yazılmış eserlere rastlanmıştır. Mesela ümmü'l-meânî adı verilen bir tefsirden söz edilmiştir. Fakat esasında eserin adı, *kalāidu'l-mercân fî esileti'l-Kur'an* (قلائد المرجان في أسئلة القرآن) şeklinde olduğu da gündeme getirilmiştir.¹¹¹ Bu açıdan müellif, Kur'an'da geçen sorular üzerinde bir çalışma yapıldığına işaret etmiştir. Ancak eserin başka yerlerinde bu konudaki eserlere temas etmiştir.

19.1. Süālātü'l-Kur'an

Çelebi, ansiklopedik eserinde *süālātü'l-Kur'an* (سؤالات القرآن) adıyla yazılmış bir eserden bahsetmiştir. İbrahim b. İshāk el-Ğaznevî tarafından 137 eserin yazıldığı ve (وبعد فقد طالبني بعض إخواني أن أجمع لهم سؤالات القرآن) cümlesiyle esere giriş yapıldığı açıklanmıştır. Ardından el-Ğaznevî, soru içeren yüze yakın âyeti ilgili eserde incelediğini ifade etmiştir.¹¹² Günümüzde eser yazılmaması sebebiyle sanki konunun güncelliğini kaybettiği düşünülmüştür. Çelebi, *süālātü'l-Kur'an* ilminde üç eserden bahsetmiştir.

19.2. Es'iletü'l-Kur'an ve Ecvibetühā

Çelebi, *es'iletü'l-Kur'an ve ecvibetühā* (أسئلة القرآن وأجوبتها) adlı süālātü'l-kur'an eserinin varlığını haber vermiştir. Eserin hicrî 660'ta vefat eden ve *muhtāru's-sihāh* (مختار الصحاح) sahibi olan Şemseddin Ebū Bekr Muhammed b. Ebū Bekr er-Rāzî'ye ait olduğu açıklanmıştır. Eserde 1200 süāl ele alınmış ve cevapları verilmeye gayret edilmiştir. Bu kitap, Zekeriyā Muhammed b. el-Ensārî tarafından özetlenmiş ve kitaba bazı ilâveler yapılmıştır.¹¹³

¹¹⁰ Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/593.

¹¹¹ Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1354.

¹¹² Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1008.

¹¹³ Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/92.

19.3. Fethu'r-Rahmān bi-Keşfi mā Yeltebisü fi'l-Kur'ān

Çelebî, *fethu'r-rahmān bi-keşfi mā yeltebisü fi'l-Kur'ān* (فتح الرحمن بكشف ما (يلتبس في القرآن) adlı eserin doğrudan Kur'ān'daki soruları inceleyen bir eser olmadığını söylemiştir. Eseri, hicrî 926 yılında vefat eden Kadı Zekeriyâ b. Muhammed el-Ensārî yazmıştır. Yazar, eserine الحمد لله الذي نور قلوب العارفين بكتابه (الحمد لله العظيم... الخ) cümlesiyle giriş yapmıştır. Bu kitabın, muhtelif ve benzer olan müteşâbih âyetler konusunda muhtasar bir eser olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca eserde Kur'ān'daki sorulardan ve cevaplarından bazı örnekler sunulmuştur. Yazarın bu konudaki kaynağı, er-Rāzî'nin kitabı olmuş ve fakat kendisi de esere bazı ilaveler yapmıştır.¹¹⁴ Bu bağlamda Çelebî, ulümü'l-Kur'ān'da sayılan süalâtü'l-Kur'ān ilmiyle ilgili biri özet beş esere eserinde yer vermiş ve tanıtmıştır.

20. Emsälü'l-Kur'ān İlmi

Çelebî, *emsälü'l-Kur'ān* (أمثال القرآن) tefsirin alt bölümlerinden saymıştır.¹¹⁵ Oysa bu ilim, ulümü'l-Kur'ān'dan arasında kabul edilmiştir. Zira mesajların muhataplara iyice anlatılması için Kur'ān'da birçok mesel anlatılmıştır. Müellif, bu konuda yazılan eserlerden, içeriklerinden ve müelliflerinden kısmen bahsetmiştir. Bu bağlamda aşağıdaki eserleri ön plana çıkarmıştır.

20.1. Emsälü'l-Kur'ān

Çelebî, ilimler ansiklopedi mesabesindeki eserinde hicrî 406'da vefat eden Nişaburlu Ebū Abdurrahman Muhammed b. el-Hüseyn es-Sülemî'nin *emsälü'l-Kur'ān* (أمثال القرآن) adıyla bir eser telif ettiğini haber vermiştir. Yine bu konuda hicrî 450'de vefat eden şâfî mezhebine bağlı Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Māveridî'nin de *emsälü'l-Kur'ān* adıyla bir eseri olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca hicrî 754'te rahmetli olan Şemseddin Muhammed b. Ebū Bekr b. Kayyım el-Cevziyye'nin de *emsälü'l-Kur'ān* adında bir kitabı olduğunu ileri sürmüştür. Çelebî, yazarın eserine الحمد لله (الحمد لله ونستعينه... الخ) cümlesiyle giriş yaptığını bildirmiştir.¹¹⁶ Çelebî, bu başlık altında üç yazara ve eserlerine kısmen de olsa temas etmiştir.

20.2. Kurādatü'l-İbriz fi'l-Emsāli'l-Müstahrace mine'l-Kitābi'l-Aziz

¹¹⁴ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1232.

¹¹⁵ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/15-16. Emsälü'l-Kur'ān ilmi için bk. Süyûtî, *el-İtkān*, 4/769-773.

¹¹⁶ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/168.

Çelebî, *Keşfü'z-zunûn* adlı yapıtında Bedreddin Hasan İbnü'l-Fürât'ın emsâlû'l-Kur'an dalında bir eser te'lif ettiğini bildirmiştir. Müellifin beyanına göre yazar, eserine *kurâdatü'l-ibriz fi'l-emsâli'l-müstahrace mine'l-kitâbi'l-azîz* (فراصة الإبريز في الأمثال المستخرجة من الكتاب العزيز) adını vermiştir.¹¹⁷ Bu bağlamda bilimler ansiklopedisi mesabesindeki eserde Çelebî, dört tane emsâlû'l-Kur'an eserinden bahsettiği görülmüştür.

21. Halku'l-Kur'an İlmi

Çelebî, *halku'l-Kur'an* ilmini (خلق القرآن) tefsirin alt kollarından biri olarak telakki etmiştir.¹¹⁸ Müellif Çelebî, *halku'l-Kur'an* veya Kur'an'ın mahlûk olup olmadığı konusunda yazılan eserlerden, içeriklerinden ve müelliflerinden bahsetmiştir. İki farklı esere daha işaret etmiştir.

21.1. Nefyu halkı'l-Kur'an

Çelebî, ulûmu'l-Kur'an içerisinde değerlendirilen *halku'l-Kur'an* konusyla ilgili bir kitaba işaret etmiştir. Keşfü'z-Zunûn'da kitabın hicrî 429'da vefat eden Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir el-Bağdâdî'ye ait olduğu açıklanmıştır. Ebû Mansûr'un eserine *nefyu halkı'l-Kur'an* (نفي خلق القرآن) adını verdiği, Çelebî'nin bilimler ansiklopedisi adlı eserinde beyan edilmiştir.¹¹⁹ Yazarın, Kur'an'ın mahlûk olduğunu iddia edenler karşı bir eleştiri olarak bu kitabını kaleme aldığı anlaşılmıştır.

21.2. el-Hidet ve'l-i'tizâr fî Raddi men Kâle bi-Halkı'l-Kur'an

Çelebî, eserinde Ebu'l-Hasen Abdülaziz b. Müslim el-Mekkî'nin *halku'l-Kur'an* adıyla bir eserine işaret etmiştir. Müellif, yazarın ulûmu'l-Kur'an ile ilgili eserine *el-hidet ve'l-i'tizâr fî raddi men kâle bihalkı'l-Kur'an* (الحيدة والاعتذار في رد من قال بخلق القرآن) adını verdiğini dile getirmiştir.¹²⁰ Böylelikle Abdülaziz b. Müslim el-Mekkî'nin Kur'an'ın mahlûk olduğunu söyleyenleri ilgili eseriyle eleştirdiği düşünülmüştür.

¹¹⁷ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1323.

¹¹⁸ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/15-16.

¹¹⁹ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1971.

¹²⁰ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/694.

22. Kasasu'l-Kur'an İlmi

Çelebî, ansiklopedik eserinde *kasasu'l-Kur'an* ilminden (علم قصص القرآن) bahsetmiştir.¹²¹ Ulûmu'l-Kur'an arasında kasasu'l-Kur'an ilmi, çok önemli bir bilgi alanı olarak algılanmıştır. Kur'an'ın yaklaşık olarak üçte birinin kıssalardan oluştuğu açıklanmıştır. Keşfü'z-Zunûn'da bu konuda yazılan eserlere, yazarlarına ve bazen eserlerin içeriklerine dair bilgiler verildiği görülmüştür. Müellif, yapılan taramalarda bu konuda eserinde iki kitaba yer verdiği anlaşılmıştır.

22.1. el-Muktessu fî Tekrîri'l-Kasas

Çelebî, eserinde Bedreddin b. Cemâa'nın *el-muktessu fî tekrîri'l-kasas* (المقتصص في فوائد تكرير القصص) adlı bir kitap yazdığına işaret etmiştir.¹²² Çelebî, sadece ilgili eserin adına ve yazarına temas etmekle yetinmiştir. Eserin içeriğinden hiç söz etmemiştir.

22.2. Zehru'l-Kemâm fî Kıssati Yûsuf Aleyhi's-Salâtu ve's-Selâm

Çelebî, ansiklopedik eserinde *zehru'l-kemâm fî kıssati Yûsuf aleyhi's-salâtu ve's-selâm* (زهر الكمام في قصة يوسف عليه الصلاة والسلام) adıyla yazılmış bir eserden bahsetmiştir. Eserin, Ebû Ali Ömer b. İbrâhîm el-Ensârî veya malikî mezhebine mensub olan ensara mensup olan Ebû Hafs Sirâceddin Ömer b. İbrâhîm el-Evsî tarafından yazıldığını haber verilmiştir. Yazar Ensârî, eserine (الحمد لله حمدا كثيرا... الخ), el-Evsî ise (الحمد لله رب العالمين... الخ) cümlesiyle başlamıştır. Yazarlar, eserlerinde âyetlerde de ifade edildiği gibi, akıl sahipleri için Yûsuf kıssasında faydalı ve yararlı öğütler olduğunu dile getirmişlerdir. Biri eserini, 17 meclise ayırmış ve her oturuma bir girişle, şiirlerle, hikâyelerle ve haberlerle giriş yapılmıştır.¹²³

23. Hakikatü Elfâzi'l-Kur'an ve Mecâzih İlmi

Çelebî, *hakikatü elfâzi'l-Kur'an ve mecâzih* ilmini (علم حقيقة ألفاظ القرآن ومجازه) tefsirin alt bölümlerinden saymıştır.¹²⁴ Keşfü'z-Zunûn'da bu konuda eser yazarlardan ve eserlerinden bahsedilmiştir. Bazen de eserlerin içeriğiyle ilgili bilgilere temas edilmiştir. Çelebî, eserinde hicrî 660'da vefat eden ve şâfiî mezhebine bağlı olan Mısırlı İbn Abdisselâm b. Abdülaziz Sultânü'l-Ulemâ

¹²¹ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/15-16.

¹²² Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1793.

¹²³ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/962.

¹²⁴ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/16-17. Hakikatü elfâzi'l-Kur'an ve mecâzih ilmi için bk. Süyûtî, *el-İtkân*, 3/569-579.

ed-Dımaşkî'nin *mecâzu'l-Kur'an* (مجاز القرآن) adıyla telif ettiği bir eseri olduğuna değinmiştir. Celaleddin es-Süyütî'nin ilgili eseri, ihtisar ettiği ve *mecâzu'l-fursân ilâ mecâzi'l-Kur'an* (مجاز الفرسان إلى مجاز القرآن) adını verdiği açıklanmıştır. İhtisarda İbn Abdisselâm'ın eserine bazı ilaveler yapıldığı da açıklanmıştır.¹²⁵ Bu bağlamda bibliyografik eserinde Çelebî'nin *hakikatü elfâzı'l-Kur'an ve mecâzih* adıyla bir Kur'an ilmiyle ilgili çeşitli açıklamaları bir araya getirdiği görülmüştür.

24. Ulûmu'l-Müstenbata mine'l-Kur'an İlmi

Çelebî, *ilmu'l-ulûmi'l-müstenbata mine'l-Kur'an* ilmini (علم العلوم المستنبطة من القرآن) tefsir ilminin bir alt bölümü olarak değerlendirmiştir.¹²⁶ Müellif, bu konuda kitap yazarlarından, kitaplarından ve içeriklerinden bahsetmiştir. Böylelikle ulûmu'l-müstenbata mine'l-Kur'an adlı eserde ulûmu'l-Kur'an ilmine ilişkin bilgilerin bir araya getirildiğine işaret edilmiştir.¹²⁷

25. Mesâdiru'l-Kur'an

Çelebî, ansiklopedik eserinde *mesâdiru'l-Kur'an* (مصادر القرآن) adıyla bir ulûmu'l-Kur'an'dan bahsetmiştir. Bu konuda hicrî 325'te vefat eden İbrahim b. Yahya el-Yezîdî'nin *mesâdiru'l-Kur'an* (مصادر القرآن) adıyla yazdığı kitaptan bahsedilmiştir. Ayrıca hicrî 207'de merhum olan Yahya b. Ziyâd el-Ferrâ'nın da bu adla yazdığı bir esere işaret edilmiştir.¹²⁸ *Keşfü'z-Zunûn'da mesâdiru'l-Kur'an* adıyla yazılmış bir ulûmu'l-Kur'an eseri olduğunun anlaşılmasına zemin hazırlamıştır.

26. Teşbihu'l-Kur'an İlmi

Çelebî, *teşbihu'l-Kur'an* ilmini (علم تشبيه القرآن) tefsirin alt kollarından biri telakki etmiştir.¹²⁹ Müellif, bu ilimdeki kitapları, yazarları ve içeriği özet olarak zikretmiştir. Bu bağlamda *teşbihu'l-Kur'an ve istiârâtih* (علم تشبيه القرآن واستعاراته) adıyla bir ilmi dikkatlere sunmuştur. Ebü'l-Hayr, bu ilmi tefsir ilminin alt dallarından saymıştır. Ardından teşbihin, belâğat ilminin bir çeşidi

¹²⁵ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1590.

¹²⁶ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/16-17. Ulûmu'l-müstenbata mine'l-Kur'an ilmi için bk. Süyütî, *el-İtkân*, 4/759-768.

¹²⁷ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1161.

¹²⁸ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1703.

¹²⁹ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/16-17.

olduğunu açıklamıştır. Bu durumda teşbih, herkesçe bilindiği üzere beyân ilminin konularından addedilmiştir.¹³⁰ *Keşfü'z-zunûn*'da *garâibu't-tenbîhât alâ acâibi't-teşbihât* (غرائب التبيہات علی عجائب التشبيہات) adlı bir esere işaret etmiştir. Müellif, eserin hicrî 633'te vefat eden kadı, fakih ve edip olan Cemaleddin Ali b. Zârif b. Hüseyin el-Ezdi tarafından kaleme alındığına dikkatleri çekmiştir.¹³¹ Yazar, bu ansiklopedik eserinde *teşbihu'l-Kur'ân* ilmiyle ilgili açıklamalara yer vermiştir.

Sonuç

Bu makalede Kâtib Çelebî'nin *Keşfü'z-Zunûn* adlı eserinde beyan ettiği ya da temas ettiği bazı ulûmu'l-Kur'ân konularıyla ilgili açıklamalar, kitaplar ve yazarları incelenmiştir. Burada yaklaşık olarak otuz adet ulûmu'l-Kur'ân konusu irdelenmiştir. Doğal olarak *Keşfü'z-Zunûn*'da başkaca ulûmu'l-Kur'ân eserlerine temas edilmiştir. Onlar, bir makalenin sınırlarını oldukça fazla aştığından başka bir araştırmada ele alınmıştır. Çelebî'nin bu ansiklopedik eserinde gerçekten Osmanlı dönemindeki birikimi, özellikle de ulûmu'l-Kur'ân ile ilgili bilgi hazinesini 17nci yüzyıldan bugüne taşınması takdirini hak etmiştir.

Çelebî, ilimler ansiklopedisi mesabesindeki eserinde gördüğü veya ulaştığı tüm eserlerin ismini, künyesini, yazarını, yapılmışsa şerhini ya da zeylini yahut ihtisarını belirttiğini tespit etmiştir. Bu bilgiler, ilgili konuda araştırma yapacak olanlar için gerçekten her türlü değeri hak etmiştir. Yine Çelebî, bu bibliyografik eserinde aynı zamanda yazarları, künyelerini, mezheplerini ve varsa tanınırlık durumlarını belirtmekten geri durmamıştır. Bu manada Çelebî, *Keşfü'z-Zunûn*'da bilgin ve âlimlerin vefat tarihlerini hicrî olarak verdiği, bazı durumlarda ise vefat tarihlerine değinmediği tespit edilmiştir. Çelebî, yeri geldikçe Türkçe ve Farsça yazılmış eserlere de temas etmiştir. Fakat yaşadığı dönemde bilim dili Arapça olduğundan Kur'ân ilimleriyle ilgili çok az Türkçe ve Farsça eser kaleme alınmıştır. Yapılan incelemede ulûmu'l-Kur'ân'a ilişkin Çelebî'nin eserinde herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Osmanlı kültür ve ilim düzeyini verdiği için bu ansiklopedik eser, daha çok tetkik edilmeyi her zaman hak ettiğine dair kanaat dile getirilmiştir.

¹³⁰ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/408.

¹³¹ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1195. *Teşbihu'l-Kur'ân* ve *istiârâth ilmi* için bk. Süyûtî, *el-İtkân*, 3/582-592.

Kaynakça

- Çelebî, Kâtib. *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. thk. Seyyid Şihâbüddin en-Necefî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, trs.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: MÜİFV Yayınları, 59. Basım, 2017.
- Gökyay, O. Şaik. "Kâtib Çelebî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/36-40. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Kılıç, Hulusi. "Bağdatlı İsmâil Paşa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/447-448. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Kutluer, İlhan. "Keşfü'z-Zunûn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/321-322. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Süyûtî, Celâleddin Abdurrahmân. *İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2011.
- Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdullah. *Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Ebu'l-Fazl et-Dimyâtî. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2006.